

Entre ofensiva monàrquica i resistència senyorial. Sobre els orígens de la «servitud» dels homes de mas a la Catalunya dels segles XII-XIV

per Víctor Farías Zurita

RESUM:

Basant-se en una recerca extensa i detallada de les fonts primàries conservades als arxius catalans, l'article estudia el procés de «servitud» a la Catalunya del segle XIII i els seus efectes sobre la societat pagesa i proposa de veure el conflicte entre monarquia i noblesa com el factor clau per entendre la difusió i institucionalització de la «servitud», la qual caldria entendre com un acord legal per a consolidar i assegurar la senyoria sobre els pagesos enfront de l'agressiva expansió de la jurisdicció reial.

PARAULES CLAU:

Catalunya, segle XIII, pagesia, senyoria, servitud, institucions, poblament.

ABSTRACT:

Based on extensive and detailed research in Catalan archives, this article examines the process of «enservment» in thirteenth-century Catalonia and its effects on peasant society. It argues that the political conflict between monarchy and nobility was the key factor in the spread and institutionalization of serfdom, which should be seen as a legal contract to consolidate and ensure lordship over the peasants in the face of the aggressive expansion of the king's jurisdiction.

KEY WORDS:

Catalonia, thirteenth century, peasantry, lordship, serfdom, institutions, land settlement.

Des de la primera meitat del segle XII el mas (*mansus*) s'anà imposant com a unitat bàsica de la senyoria i de l'apropiació senyorial per totes les comarques de la Catalunya Vella. En aquest mas s'instal·lava (mitjançant un contracte de tipus emfitèutic: l'establiment) una família que conreava amb la seva arada i els seus bous les terres que havien de garantir el seu sosteniment i proporcionar al senyor els agrers, censos i usos que podia pretendre dels predis de la seva propietat. Les recerques recents, estimulades en bona part pels estudis pioners de Jaume Vicens Vives, han posat de relleu l'evidència que el mas, en tant que realitat social i econòmica, va ser, a més, per a la pagesia catalana *d'un*

---

des instruments de son asservissement» (Pierre Bonnassie).¹ Podem afirmar, per tant, que va ser a partir del mas, com a peça elemental de la senyoria, que s'imposà la submissió d'una pagesia que havia pogut gaudir d'una excepcional llibertat personal en els segles precedents.

Ara bé, si el mas va vehicular la «servitud», la difusió d'aquesta última continua plantejant importants interrogants. De fet, la noció mateixa de «servitud» no deixa de ser problemàtica.² Aquesta noció expressa, en última instància, una institució jurídica ben definida en els seus trets generals, fet que els historiadors no sempre fan explícit. Aquesta institució jurídica, d'altra banda, té una cronologia molt precisa. Així, entre mitjan segle XI i el final del XII podem constatar la configuració, ocasional i puntual, d'un seguit de vincles de caràcter jurídic entre els homes de mas i la terra, d'una banda, i el senyor, de l'altra. Al final del segle XII i al llarg del XIII, podem constatar seguidament i de manera particular a les comarques de la Catalunya Vella, al nord del riu Llobregat,³ una formalització i un reforçament, a gran escala, dels vincles ja esmentats, un procés ben descrit per Paul Freedman. Tant Freedman com d'altres historiadors han posat de manifest que aquest procés de formalització i reforçament dels vincles entre els homes de mas i la terra, d'una banda, i

1. Per al tema de la «servitud» continua sent imprescindible E. DE HINOJOSA, *El regimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*, Madrid, 1905, 3-323; E. DE HINOJOSA, «Orígenes y vicisitudes de la pagesia de remensa en Cataluña», E. DE HINOJOSA, *Obras*, 2, Madrid, Ministerio de Justicia-CSIC, 1948-1955, 9-31; E. DE HINOJOSA, *La pagesia de remensa en Cataluña*, Madrid, 1903. Per a una revisió crítica de les tesis de De Hinojosa pel que fa a la cronologia de la «servitud», vegeu els estudis de W. PISKORSKI, *El problema de la significación y del origen de los seis «malos usos» en Cataluña*, Barcelona, Librería Bastimos de José Bosch, 1929; i, sobretot, J. VICENS VIVES, *Historia de los Remensas (en el siglo XV)*, reed. Barcelona, Vicens Vives 1978. Poques novetats respecte a les recerques de Piskorski i Vicens Vives aporta M. GOLOBARDES, *Els remences dins el quadre de la pagesia catalana fins el segle XV*, Peralada, Biblioteca Palau de Peralada, 1973. Les investigacions recents més exhaustives de la «servitud» medieval catalana procedeixen de Paul Freedman. Després d'haver dedicat al tema una sèrie d'importants articles especialitzats, recollits a P. FREEDMAN, *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*, Barcelona, Edicions 62, 1988. Ell mateix és autor de la més actual i àmplia visió de conjunt: P. FREEDMAN, *The Origins of Peasant Servitude in Medieval Catalonia*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991 (*Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, Vic, Eumo, 1993). Entre els estudis més recents de Freedman cal destacar: «La servidumbre catalana y el problema de la revolución feudal», *Hispania* 193, 1996, 425-446; «The Llobregat as a Frontier in the Thirteenth Century», *Miscel·lània en homenatge al P. Agustí Altisent*, Tarragona, 1991, 109-118. Els estudis de Freedman s'han de completar amb J. M. PONS i GURI, «Relació jurídica de la remença i els mals usos a les terres gironines (segles XIII-XV)», J. M. PONS i GURI, *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, 3, Barcelona, Fundació Noguera, 1989, 325-338; L. TO FIGUERAS, «Le mas catalan du XIII siècle: genèse et évolution d'une structure d'encadrement et d'asservissement de la paysannerie», *Cahiers de Civilisation Médiévale* 36, 1993, 151-177.

2. Vegeu, sobretot, P. BONNASSIE, «Marc Bloch, historien de la servitude. «Réflexions sur le concept de «classe servile», H. ATMA i A. BURGUIÈRE (eds.), *Marc Bloch aujourd'hui. Histoire comparée et sciences sociales*, Paris, Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1990, 363-387. En aquest estudi Bonnassie reivindica un concepte de «classe servil», inspirat en M. Bloch i que estableix la pràctica de l'alienation, humiliation, soumission à l'arbitraire com l'essència de la «servitud». Amb això el concepte s'amplia més enllà de l'estrictament jurídic per abastar la «condition matérielle et morale de l'homme asservi».

3. FREEDMAN, «The Llobregat...».

el senyor, de l'altra, representa, malgrat els precedents que es puguin descobrir,⁴ el veritable naixement de la «servitud baixmedieval».⁵ Ara bé, malgrat aquesta precisió cronològica, queda per explicar per què aquests vincles es precisaren i reforçaren precisament entorn del 1200 i amb quines finalitats. L'objectiu d'aquest estudi és proposar una explicació i mostrar que la formalització i el reforçament dels vincles amb el mas i el seu senyor van ser l'expressió d'un conflicte estamental entre els interessos patrimonials de la noblesa catalana i les pretensions polítiques de la monarquia. En aquest sentit, volem afirmar que fou aquest conflicte de caràcter polític i no la dinàmica interna de la senyoria, en sentit estricte, el que resulta decisiu per comprendre la configuració, a la Catalunya Vella, d'una «pagesia servil». Per tant, intentarem estudiar, a més dels aspectes concrets de la submissió dels homes de mas, el conflicte que va enfrontar el rei i els nobles i posar de relleu que la submissió i la seva implantació pràctica sols es poden entendre a partir d'aquest conflicte.

El conflicte estamental

La senyoria (feudal), resultat d'una ofensiva de la noblesa (sobretot laica) contra l'ordre polític dels últims segles carolingis,⁶ és caracteritzada per Thomas N. Bisson com una senyoria explotativa (*exploitative lordship*).⁷ Entre els seus trets característics hi ha el d'haver estat, per definició, una senyoria competitiva i conflictiva, exercida de manera autònoma al marge de qualsevol interferència externa. Les competicions i els conflictes, sostinguts per un recurs sistemàtic a la violència, giraven entorn de l'apropiació i distribució de rèdits i drets i podien desenvolupar-se a nivells diversos: entre els mateixos senyors, però també entre els senyors i els homes sotmesos al seu domini.⁸ Tanmateix, el nivell de conflicte i competició decisiu, per a nosaltres, ve donat per aquells conflictes i competicions que es produïren entre els senyors, d'una banda, i el seu príncep, titular de la sobirania, de l'altra. En aquest nivell, els conflictes es plantejaren, a partir de la segona meitat del segle XII, sobretot, en termes de principis de preeminència política i judicial i no tant en termes d'una mera competició violenta per rèdits i drets.

4. G. FELIU MONTFORT, «Els antecedents de la remença i els mals usos», *Quaderns de la Selva*, 13, 2001, 209-228.

5. Vegeu, per exemple, FREEDMAN, «La servidumbre catalana...».

6. L. KUCHENBUCH, «Potestas und Utilitas. Ein Versuch über Stand und Perspektiven der Forschung zur Grundherrschaft im 9.-13. Jahrhundert», *Historische Zeitschrift* 265, 1997, 117-146.

7. T. N. BISSON, «The Feudal Revolution», *Past and Present* 142, 1994, 6-42.

8. L. KUCHENBUCH, «Periodisierung des Europäischen Feudalismus. Überlegungen und Fragen», *Gesellschaftsformationen in der Geschichte*, Berlín, 1978, 143-144. Per a testimonis vegeu T. N. BISSON, «The Crisis of the Catalonian Franchises (1150-1200)», *Estudi General* 5-6, 1985-1986, 153-172; V. FARIAS ZURITA, «Una querimonia desconeguda procedent de l'antic arxiu de Sant Cugat del Vallès (ca. 1160-1162)», *Gausac* 5, 1994, 99-104; J. M. SALRACH, «Multa placita et contentiones. Conflictos de los siglos XI-XII en el Cartulario de Sant Cugat del Vallès», *Les origines de la féodalité. Hommage à Claudio Sánchez Albornoz*, Madrid, 2000, 197-228.

ELS ESDEVENIMENTS

Sota els regnats d'Alfons el Cast (1162-1196) i Pere el Catòlic (1196-1213), una monarquia confiada en les seves possibilitats polítiques va impulsar la construcció d'un estat monàrquic (feudal) i va qüestionar per primera vegada la senyoria explotativa com a model de funcionament de la senyoria post-carolíngia.⁹ Un primer pas en aquesta direcció es donà amb la reactivació dels estatuts de la Pau i Treva del segle xi durant el regnat del Cast. La pretensió de postular-se com a garant d'una pau vàlida per a tota la terra (*terra*) sotmesa al príncep (pretensió que traduïa a la pràctica la idea regalista expressada en els *Usatges de Barcelona*) es formulà per primera vegada en els estatuts de la Pau i Treva aprovats a Perpinyà i Fontdaldara l'any 1173. En el proemi d'aquests estatuts Alfons I afirmà que «la defensa de les coses divines i humanes escau sobretot al príncep, i no hi ha res de tan propi per al príncep bo i just que estalviar injúries, pacificar guerres, restablir i regular la pau i, un cop formulada, mantenir-la per als seus súbdits».¹⁰ En consonància amb aquesta formulació programàtica de les funcions del príncep, la Pau i Treva deixà de ser una iniciativa episcopal per convertir-se en un projecte reial, un projecte que renovà amb vigor i amb nous mitjans materials i humans la tradició d'atorgar una protecció explícita a la persona dels pagesos, a les seves eines de treball, cases, bèsties i collites.¹¹

9. Pel que segueix vegeu les breus però estimulants exposicions de R. D'ABADAL, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Barcelona, Destino, 1986, 63-80; FREEDMAN, *Origins...*, 110-118; i T. N. BISSON, *The Medieval Crown of Aragon. A Short History*, Oxford, Clarendon, 1991, 48-57; del mateix «Statebuilding» in the Medieval Crown of Aragon», *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, 1.1, Saragossa, 1996, 141-158; «Preludio al poder: Monarquía y Constitución en los reinos de Aragón, 1175-1250», R. I. BURNS (ed.), *Los mundos de Alfonso el Sabio y Jaime el Conquistador. Razón y fuerza en la Edad Media*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1990, 49-66, i els articles recollits a T. N. BISSON, *Medieval France and her Pyrenean Neighbours. Studies in Early Institutional History*, Londres, Hambleton Press, 1989. Una monografia exhaustiva dels regnats d'Alfons I i Pere I continua essent un *desideratum*. Per a l'època de Jaume I i els seus successors vegeu J. F. O'CALLAGHAN, «Kings and Lords in Conflict in Late Thirteenth-Century Castile and Aragon», P. E. CHEVEDDEN, D. J. KAGAY i P. G. PADILLA (ed.), *Iberia and the Mediterranean World of the Middle Ages*, 2, Leiden, E. J. Brill, 1996, 117-135; P. ORTÍ GOST, «La primera articulació del estado feudal en Cataluña a través de un impuesto. El bovaje (siglos XII-XIII)», *Hispania* 209, 2001, 967-998.

10. T. N. BISSON, «Une paix peu connue pour le Roussillon (A. D. 1173)», *Droit privé et institutions régionales. Études historiques offerts à Jean Yver*, Paris, Presses universitaires de France, 1976, 69-76. La traducció del proemi està treta de D'ABADAL, *Però el Cerimoniós...*, 74.

11. Per al desenvolupament de la pau principesca a Catalunya i de les implicacions polítiques d'aquest desenvolupament vegeu E. WOHLHAUPTER, *Studien zur Geschichte des Gottes- und Landfriedens in Spanien*, Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1933, 377-413; T. BISSON, «The Organized Peace in Southern France and Catalonia (c. 1140-1233)», *The American Historical Review* 82, 1977, 290-311; T. N. BISSON, *Al voltant de la institució de la pau i el poder*, Bellaterra, Servei de Publicacions, 1991; D'ABADAL, *Pere el Cerimoniós...*, 73-80; O. ENGELS, «Vorstufen der Staatwerdung im Hochmittelalter. Zum Kontext der Gottesfriedensbewegung», O. ENGELS, *Reconquista und Landesberrschaft. Studien zur Rechts- und Verfassungsgeschichte Spaniens im Mittelalter*, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 1989, 261-276; L. VONES, «Friedenssicherung und Rechtswahrung. Die Erhaltung des inneren Friedens im Spannungsfeld von Königsherrschaft und Ständedenken in den Ländern der Krone Aragón bis zum Ausgang des Hauses Barcelona (1410)», J. FRIED (ed.), *Träger und Instrumentarien des Friedens im Hoben und Späten Mittelalter*, Sigmaringen, Thorbecke, 1996, 441-487.

Així, des de 1173 la pau apareixeria com un instrument que la monarquia estava disposada a utilitzar a fons amb la finalitat de trencar l'autonomia de la qual fins aleshores els senyors havien gaudit en els seus dominis i «proporcionar un assentament més ampli a la sobirania reial del príncep, com a fonament, alhora, de la possible pau i seguretat vital dels seus súbdits».¹²

Però la resistència nobiliària a acceptar les conseqüències pràctiques del projecte reial no trigaria molt en manifestar-se. Sobretot perquè amb el recurs de la pau, el Cast no sols pretenia interferir en l'exercici de la senyoria sinó que a més estava decidit a rompre un acord tàcit entre la noblesa i el sobirà: l'acceptació de la violència com a recurs per sostenir la senyoria explotativa i la seva dinàmica competitiva i conflictiva. L'ofensiva reial vehiculada per la pau atacava, doncs, les bases mateixes de la dominació nobiliària. Plantejat en aquests termes el conflicte entre el rei i els nobles conduí al que Paul Freedman qualifica com un veritable aixecament aristocràtic (*aristocratic uprising*), que es perllongaria fins el començament del segle XIII, quan es perfilaren amb certa claredat els límits de les respectives prerrogatives. Tot i que la successió exacta dels esdeveniments és encara una incògnita, sabem que en una assemblea celebrada l'any 1200 a Barcelona els barons i cavallers catalans assoliren limitar la protecció de la Pau i Treva als homes de les viles reials i eclesiàstiques, als dominis i als pagesos del rei i de l'Església.¹³ En els seus dominis aquests barons i cavallers tindrien les mans lliures. Passats dos anys, el setembre de 1202, una assemblea celebrada a Cervera derogà en bona mesura la possibilitat que els homes propis d'un senyor tenien d'acudir a la justícia sobirana, atorgant-se als senyors el dret de «maltractar» (*male tractare*) els seus rústecs i confiscar-los els béns (*sua abstulere*), tant si aquests béns estaven sotmesos a la protecció de la Pau i Treva com si no; el rei tan sols podria reclamar responsabilitats als senyors en el cas que fossin feudataris del rei o de l'Església.¹⁴ Una senyoria emancipada notòriament en matèria de justícia de qualsevol interferència externa acabà així consolidant-se malgrat les pretensions d'una monarquia que anhelava tutelar l'exercici d'aquesta senyoria i imposar-se com a garant de la pau *per totam Cathaloniam*. Per a Ramon d'Abadal la desfeta reial significà la desaparició, del sentit general, principesc,

12. D'ABADAL, *Pere el Cerimoniós...*, 73.

13. G. GONZALVO, *Les constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994, doc. 20.

14. *Cortes de los antiguos reinos de Aragón, Valencia y Principado de Cataluña*, Madrid 1897-1922, 1.1, 11, cap. 2: «eciam constituit inviolabiliter quod si domini suos rusticos male tractaverint vel sua eis abstulerint, tam ea que sunt in pace et treuga quam alia, nullo modo teneantur domino regi in aliquo nisi sint de feudo domini regis vel religiosorum locorum, tunc feudatariis non liceat. Sobre aquest dret vegeu P. FREEDMAN, «El "ius maltractandi" català», FREEDMAN, *Assaig...*, 107-129. Encara l'any 1198 Pere I havia establert en una carta atorgada als monjos de Sant Esteve de Banyoles «ut homines qui proprii de honoribus eiusdem monasterii fuerunt, nisi abbas vel conventus eos iniuste male tractaverint vel exheredaverint, non valeant se ad praerentiam nostram vel ad curiam appellare»; L. G. CONSTANS, *Diplomatari de Banyoles*, Banyoles..., 1985-1993, 1, doc. 196. La prerrogativa del sobirà com a instància d'apel·lació judicial quedava aquí explícitament proclamada.

de la institució de pau i treva», la qual «al capdavall, esdevé reduïda al sector reial i l'eclesiàstic, territorialment amputada en una tercera part del país. L'estament militar havia assolit un triomf gairebé complet contra les pretensions del Principat».¹⁵

ELS RESULTATS

A començaments del regnat de Jaume I (1213-1276) ens trobem, doncs, davant una constel·lació política interna en la qual les pretensions de la monarquia havien sigut seriosament limitades. El triomf dels nobles catalans havia estat rotund pel que fa a la defensa de les seves facultats en matèria de justícia. A més, aquest triomf va resultar decisiu perquè permetria defensar des d'ara endavant i per al conjunt dels senyors (tant laics com eclesiàstics) una senyoria autònoma on el sobirà no podria interferir postulant la defensa de la pau. Tot i això, la monarquia no va acceptar mai la seva desfeta i la limitació de les seves prerrogatives. Al contrari: va proclamar a partir del segle XIII, cada vegada amb més força, el que vers mitjan segle XIII el jurista Pere Albert formula com un «dret de general jurisdicció»,¹⁶ al temps que es va esforçar per la creació d'un estat monàrquic amb nous mitjans humans (creació de les vegueries), materials (implantació d'una primera fiscalitat sobirana) i doctrinals (recepció del dret comú).¹⁷ En el marc d'aquest esforç sobirà, el que s'imposà aleshores per part dels senyors va ser una clarificació i sistematització de les seves prerrogatives: d'una banda, es tractà de definir-les i formalitzar-les enfront de qualsevol futur qüestionament des de «dalt»; de l'altra, es tractà d'assegurar aquestes prerrogatives enfront de les eventuals pretensions d'altres senyors i d'aplicar-les d'una manera conseqüent a l'hora d'establir les relacions entre senyors i pagesos en el marc de la senyoria. Va ser a partir de la confluència d'aquestes diverses línies d'actuació que es va anar fixant al llarg del segle XIII la condició (jurídica) dels homes de mas, propis i solius dels seus senyors.

La submissió dels homes de mas

Cal ressaltar amb Paul Freedman que no hi van haver ni en els segles XII-XIII ni més tard uns principis legals coherents que detallessin amb precisió

15. D'ABADAL, *Pere el Ceremoniós...*, 78.

16. J. ROVIRA ERMENGOL, *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*, Barcelona, Barcino, 1933, 184, Centre d'Estudis Comarcals (VONES, «Friedenssicherung...», 449-451).

17. ORTÍ GOST, «Articulación...», 967-998; F. SABATÉ CURULL, *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1997.

el que era la «servitud» i a qui afectava.¹⁸ Tanmateix, un jurista com Pere Albert, a mitjan segle XIII, era conscient que el que nosaltres anomenem «servitud» tenia unes implicacions concretes i que aquesta afectava d'una manera particular a una categoria limitada d'homes «*homes solius*».¹⁹ Nosaltres, de moment, no necessitem anar més lluny. Atesa la indefinició a nivell jurídic podem constatar a nivell pràctic: 1) que la «servitud» a la Catalunya Vella sempre estava condicionada a la titularitat d'un mas o d'una explotació assimilable «*mansata, borda, cabanna*» i s'aplicava al conjunt d'homes i dones que hi residien; 2) que la «servitud» acostumava a associar-se a la vinculació hereditària al mas i a l'obligació de pagar una redempció (remença) a canvi d'obtenir l'autorització per abandonar-lo; 3) que la «servitud» es vinculava a una sèrie d'usos, concebuts des d'aleshores com a càrregues infamants (mals usos), entre els quals destaquen la cugucia (el dret del senyor de castigar el pagès l'esposa del qual havia comès adulteri), la intestia (la facultat del senyor de rebre un terç dels béns d'aquell habitant d'un mas que moria sense testar), l'eixorquia (el dret del senyor de percebre la llegítima de l'herència de l'ocupant d'un mas que moria sense descendència directa), l'arsina (la facultat del senyor de castigar l'incendi involuntari del mas) i la ferma d'espoli (el dret de gravar les hipoteques contractades per raó del dot). Aquesta doble submissió tenia els seus precedents: tant els usos infamants com la remença conegueren una primera difusió entre el final del segle XI i el final del segle XII. Des de mitjan segle XII podem documentar l'alienació de masos amb els seus habitants, com si aquests no fossin sinó un component més d'aquell.²⁰ Constatem, doncs, l'existència d'elements a partir dels quals i ateses les circumstàncies pogué desenvolupar-se una submissió de la pagesia i una precisió jurídica d'aquesta submissió. Però, aquests processos, i això cal remarcar-ho, no han de ser entesos com un deteriorament gradual i progressiu de la condició dels homes de mas, que pugui explicar-se per una pretesa dinàmica inherent a la senyoria. Entre el final del segle XII i el començament del XIII, entrem, de fet i de forma abrupta, en una nova fase de la submissió dels homes de mas: una fase marcada tant per l'acèrrima defensa de les prerrogatives senyorials enfront de les pretensions reials, com per una concretització d'aquestes prerrogatives en el marc de la senyoria. Això s'expressà, d'una banda, en la submissió sistemàtica als usos infamants, i, de l'altra, i sobretot, en el reforçament i la formalització dels vincles entre els homes de mas i la terra, d'una banda, i el senyor, de l'altra.

18. FREEDMAN, *Origins...*, 143-144.

19. ROVIRA ERMENGOL, *Usatges...*, 180.

20. TO FIGUERAS, «Mas catalan...», 168-169.

ELS USOS DEL SENYOR

La submissió d'una part de la pagesia a usos (*usaticos*) considerats infamants és un fet que s'ha constatat per als segles XI i XII. Tanmateix, seria el segle XIII el que atorgaria a aquests (mals) usos una rellevància fins aleshores desconeguda. S'observa per aquest segle, en primer lloc, una multiplicació brusca de les referències a aquests usos en tot tipus de documents relacionats d'una manera o una altra amb el mas.²¹ Els que amb major reiteració s'esmenten a les cartes i als registres notariais són la intestia, la cugucia i l'eixorquia. Els altres usos, com l'arsina i la ferma d'espoli s'esmenten amb molta menor freqüència, un fet que fa pensar que es va tractar d'usos privatis de determinades comarques.²² La ferma d'espoli sembla que va acabar per imposar-se com un taxa de mutació que gravava les hipoteques per raó del dot, hipoteques que (com qualsevol altre transacció sobre el mas) havien d'estar sancionades per la firma del senyor. Aquesta es pagava amb moneda i era relativament modesta. A vegades pogué ser convertida en un pagament, l'import del qual es fixava amb independència de l'import real de l'aportació matrimonial. L'any 1265, per exemple, els habitants d'un mas de Falgons, al Pla de l'Estany, pogueren imposar al comanador hospitaler de Pedrinyà que havia de firmar els contractes matrimonials a canvi de cinc sous de tern.²³ El 1292 un matrimoni instal·lat en un mas de la senyoria del monestir de Santa Maria d'Amer acordà amb el seu senyor fixar en vuit sous la taxa a lliurar per la firma de les hipoteques.²⁴

Pel que fa a la intestia, la cugucia i l'eixorquia cal retenir un fet fonamental: a saber, la seva estreta i sistemàtica associació als diversos drets de justícia i a la facultat senyorial del destret. En efecte, una vegada i una altra, la intestia, la cugucia i l'eixorquia, apareixen barrejades amb les prerrogatives de jutjar i castigar els homicidis (*homicidiis*), les ferides al cos (*vulneribus in quibuslibet membris positis*), les fractures al cap (*capfractis*), etc., amb actes, doncs, d'evident caràcter delictuós, la sanció dels quals pretenia regular-se, entre altres, en els estatuts de la Pau i Treva. Aquesta associació establerta per les fonts permet definir els tres usos citats com a elements, entre altres, de la facultat senyorial de jutjar i castigar els homes del seu domini. Segons els primers registres notariais de Terrassa, la cugucia era concebuda com un delictes sancionable pels batlles reials i assimilable a delictes com les baralles (*rixe*), les corrupcions de dones (*corruptionis femine*), els furts (*furti*)... La sanció mateixa quedava

21. Per als mals usos vegeu DE HINOJOSA, *Régimen...*, 207-246; PISKORSKI, *Usos...*, 19-44; FREEDMAN, *Origins...*, 106-110; TO FIGUERAS, «Mas catalan...», 170-171. Per a l'origen dels mals usos vegeu FELIU MONTFORT, «Antecedents...», 209-228; del mateix autor, «Aspectes de la formació del feudalisme a Catalunya», *Recerques* 41, 2000, 179-203.

22. DE HINOJOSA, *Régimen...*, 208.

23. ACA. C, Pergs. Jaume I, 1815.

24. ACA. OR, Sta. Maria d'Amer, 146: «promittimus vobis et successoribus vestris per nos et per omnes nostros dare pro firma sponsalicii quecumque ibi euerit et quociescumque XX solidos illius monete quam accepimus».

reduïda a una multa pagada amb moneda. L'any 1240, per exemple, el batlle reial de Terrassa renunciava a continuar la causa contra Gil de Casesblanques, el qual havia sigut inculpat de cugucia per haver tingut una relació extra-conjugal amb una dona. En virtut d'aquesta renúncia el batlle rebé de Gil nou sous.²⁵

La intestia i l'eixorquia podien representar en determinats llocs la confiscació d'una part dels béns mobles (*mobilia*) de l'home de mas. Un establiment de l'any 1175, per exemple, fixà que el titular d'un mas de la parròquia de Sant Cugat de Fornells de la Selva, al Pla de l'Estany, havia de lliurar al seu senyor, l'abat de Sant Vicenç de Cardona, una tercera part dels béns mobles si el titular moria sense fills legítims o sense haver fet testament.²⁶ Tanmateix, d'altres fonts es dedueix que la confiscació d'aquesta tercera part se substituï freqüentment pel lliurament al senyor d'una suma de diners o d'un nombre determinat de caps de bestiar. Així, l'any 1267 l'abat Ramon de Sant Llorenç del Munt va reconèixer a Arnau Vidal, a la seva dona i al matrimoni de la seva filla, haver rebut disset sous de tern de Barcelona, equivalents a la tercera part dels béns mobles que li corresponia demanar en concepte d'eixorquia per la mort sense infants del frare d'Arnau, Berenguer Vidal.²⁷ L'any 1233, en el curs d'un plet, Pere, el prior i sagristà del monestir de Sant Cugat del Vallès, pretenia d'Arnau de Canelles el lliurament de dues vaques i d'altres béns mobles en concepte d'intestia i eixorquia.²⁸ En els dominis reials de Terrassa, d'altra banda, tant l'eixorquia com la intestia s'havien reduït entre els anys 1237 i 1241 a simples multes monetàries percebudes pel batlle reial de Barcelona dels parents i amics del difunt. El 1237, per exemple, Guillem de Fàbrega va pagar quinze sous per la intestia del seu marit, Albert.²⁹ L'any 1240 Guillem Amat de Botet pagà

25. P. PUIG USTRELL, *Capbreu primer de Bertran acòlit, notari de Terrassa, 1237-1242*, Barcelona 1992, doc. 953: «ego Bernardus Bricii, baiulus domini regis in Terracia, diffinio tibi Egidio de Domibus Albis et vestris omnes querimonias quas contra te ponere poteram usque in hunc diem ratione scugucie ita, quod secundum mihi relatum fuerat, habueras rem cum alia femina sine tua uxore. Et facio tibi finem. Accipio IX solidos».

26. ADG, Pergs. Pia Almoina, Fornells, 14: «si vero contingerit me mori sine infante legitimi coniugii et testamento quod tercia pars tocuis meis mobilis remaneat ad Sanctum Vincentium».

27. ACA. OR, Pergs. St. Llorenç del Munt, 472: «quod nos ffrater Raymundus, Dei gratia abbas Sancti Laurentii de Monte, confitemur et recognoscimus vobis Arnaldo Vitali et uxori vestre Perete et filie vestre, Guillelme, et marito sui, Petro, et vestris, nos habuisse et recepisse a vobis XVII solidos huius monete Barchinone perpetue de terno quos me fateor habuisse et recepisse, renunciando omni excepcioni peccunie non numerate, ratione exorchie Berengarii Vitali, fratris tui dicti Arnaldi, qui decessit in nostro manso Vitali, quem pro nobis tenetis et monasterio Sancti Laurentii. Et quia terciam partem suarum rerum mobilium, ubique habebat vel habere debebad, ad voluntatem nostram nobis dedistis ratione exorquie, ideo de residuis suis rebus mobilibus facimus vobis et vestris finem perpetuum per nos et omnes nostros successores».

28. ACA. OR, Pergs. St. Cugat del Vallès, 981: «petebat sibi reddi II vaccas et peccora et quandam alia que racione intestie acceperat vel exorchie cuiusdam hominis qui manebat in manso de Colle. Et petebat intestiam omnium honorum mobilium matris ipsius Arnaldi que decesserat ab intestata».

29. PUIG USTRELL, *Capbreu...*, doc. 89: «recognoscit et confitetur Romeus Durfortis, baiulus domini regis in Barchinona, Guillelme de Fabrica et suis se esse bene paccatus de omni illa intestia viri sui Arberti de Fabrica. Et facit ei finem et pactum omni tempore. Accipit XV solidos».

al batlle reial de Terrassa trenta-cinc sous per l'eixorquia de la seva esposa Guillema.³⁰ Els mals usos, d'altra banda, gravaven als diferents membres de la família del mas: hi ha notícies que concretament la intestia podia pretendre's fins i tot dels fills que morien durant la infantesa (*infra pupillorum etatem*).³¹

La importància dels mals usos i, específicament, de la intestia, la cugucia i l'eixorquia no estigué en els ingressos (irregulars i generalment mediocres) que procuraven al senyor. La seva rellevància real apareix apuntada en la constatació de Freedman que des de 1200, aproximadament, la intestia, la cugucia i l'eixorquia havien adquirit una connotació simbòlica i legal que no tenien altres usos. La difusió i aplicació sistemàtica de la intestia, la cugucia i l'eixorquia semblen expressar, en aquest sentit, l'intent de cristal·litzar uns drets de justícia com a facultats inqüestionables del *dominus mansi*. D'aquí la seva assimilació a delictes tan evidents com els homicidis. En aquest sentit, els usos en qüestió podrien molt bé interpretar-se com a concreció «positiva» de la facultat de «maltractar» que els senyors havien aconseguit el 1202: «maltractar» designaria, així, la facultat que s'atribuïa el senyor per a exercir de manera absoluta les seves prerrogatives judicials, sense que pogués intervenir en aquest exercici un poder sobirà extern (com a instància d'apel·lació, notablement). Sigui com sigui, la funció dels mals usos seria la de delimitar de manera simbòlica les facultats del senyor com a subjecte del destret i detentor de justícia. En relació amb això cal tenir present el fet, encara poc estudiat, que estem en una època que es caracteritzà precisament per l'esforç de definir amb precisió la naturalesa i l'àmbit de les justícies i jurisdiccions, en el context d'una progressiva expansió (agressiva) de les justícies i jurisdiccions sobiranes.³²

30. PUIG USTRELL, *Capbreu...*, doc. 1047: «ego Romeus Durfortis, baiulus domini regis in Barchinona et in suis baiuliis, recognosco et confiteor tibi Guillelmo Amati de Boteto et tuis me esse a te bene paccatum de omni illa exorchia uxoris tue, Guillelme. Et facio tibi et tuis finem. Accipimus XXXV solidos, de quibus castlani habuerunt suam partem».

31. AHG, Notarials, Castelló d'Empúries, Reg. 14, II nonas madii (1287): «Berengaria de Valdaviano, uxor Berengarii de Palaciolo, condam, per me et meos successores absolvo et diffinio tibi Dulcie, uxori Petri Simonis, condam, de Valdaviano, et tuis perpetuo omnem accionem, questionem, petitionem et demandam quam tibi et bonis que fuerunt dicti viri tui, condam, facere possem, modo vel in futurum, racione intestie quia dictus maritus tuus decessit ab intestato, et racione Berengarie, filie tue, qui decessit infra pupillarem etatem. Ita quod in dictis bonis non exigam racione tercii mihi pertinenti in bonis dicti viri tui».

32. Aquest procés de definició de jurisdiccions és un tema molt poc estudiat; apunts per un aspecte molt concret poden trobar-se a J. M. PONS i GURI, «Compendi sobre els drets dels castells termenats (segles XIII-XV)», PONS i GURI, *Recull...*, 3, 339-352. Tracta el tema per al cas particular dels templers A. J. FOREY, *The Templars in the Corona de Aragón*, Londres, Oxford University Press, 1973, 130-131. Del que aquest exposa cal deduir que els conflictes degueren girar entorn de la facultat d'exercir la jurisdicció sobre els casos de Pau i Treva i sobre els casos pertanyents al mar i mixt imperi. La resistència generalitzada enfront de les pretensions reials es concretà a les corts de 1283 de Barcelona, on Pere el Gran es va veure obligat a restituir la «possessionem vel quasi meri imperii» a tots aquells als quals la monarquia havia intentat expropriar aquest dret i «qui ipso ab antiquo usu fuerint vel quasi in locis eorum», prometent que «non spoliabimus possessione vel quasi ipsius meri imperii sine causa cognitione». Així mateix prometé restituir el «mixtum imperium et iurisdictionem» a aquells que el retenien des d'antic. Amb aquest triomf nobiliari, com ho mostra Forey per al cas dels templers, no quedava conclòs el conflicte entorn de les «iurisdictiones».

ELS HOMES DEL SENYOR

La submissió sistemàtica als usos infamants i la consolidació d'un àmbit judicial sense interferències externes es complementà, vers l'interior d'aquest àmbit, amb el reforçament i la formalització dels vincles que unien l'home de mas amb la seva explotació i amb el seu senyor. Amb la recepció del mas, el seu titular passava a assumir, entre altres exigències, la d'habitar de manera permanent el mas. Vers el final del segle XII tot home de mas estava obligat a fer foc (*foc facere, fogagium*) i residència contínua i personal (*assiduam et continuam residenciam personalem*) al mas que conreava, si no havia sigut eximit de manera expressa d'aquesta obligació (*remissio statice*). Aquesta condició d'home afocat (*afocatus, amansatus*) estava estretament associada a la condició d'home propi i soliu, en virtut de la qual l'home de mas quedava sotmès a un domini (*senioraticum, dominium*) perpetu i exclusiu per part del seu senyor, el qual a partir del segle XIII passà a ser considerat el senyor natural (*dominus naturalis*) de l'home de mas. Des del final del segle XII i, sobretot, durant el XIII el vincle així establert respecte al mas i al senyor va ser objecte d'una elaboració i definició formal quant a la constitució, el reconeixement i la dissolució del vincle, un fet que es va traduir, a més, en l'aparició d'instruments (notarials) específics per a cadascun d'aquests actes jurídics. A la constitució del vincle, en concret, correspon un tipus d'instrument que es presenta com una *donatio i traditio (corporis)*. En virtut d'aquesta un home o una dona es feien propis i solius d'un senyor i s'hi lliuraven amb llurs cossos (*domo corpus meum*) i béns (*res meas mobiles et immobiles*). Aquesta forma de constituir la submissió es difongué al Gironès i l'Empordà a partir de l'últim terç del segle XII, aproximadament. Al Comtat de Barcelona tanmateix aquesta pràctica no sembla difondre's abans del començament del segle XIII. Des de mitjan segle XIII, juristes com Pere Albert, canonge del Seu de Barcelona, legitimarien aquesta tradició recurrent al que el dret baixromà havia establert respecte a la possibilitat de gravar la llibertat personal mitjançant un pacte escrit.³³ Al reconeixement (*recognitio*) del vincle correspon un altre tipus d'instrument, la finalitat del qual no era constituir un vincle sinó de confirmar-lo (*recognosco atque concedo*). Aquest es presenta, per tant, com una confessió en virtut de la qual el titular d'un mas i la seva família reconeixien al seu senyor ser homes afocats, propis i solius. El significat de la tradició i del reconeixement era similar: una i altre afirmaven un vincle de l'home

33. Un primer tractament del problema es troba a Pere Albert: «jatsnesia que per dret roman hom diliure no's puscha fer serv d'altre per alcuna simpla covinença ne per confessió feta en juhii, estés per covinença feta en scrit, pot hom deliure fer si matex ascriptici; e axí hom deliure per covinença ço és per prometença, fer d'alcun noble és concebuda covinença [...] E jatsnesia que aquest homenatge no sia stablit de dret, emperò per ús cotidià de Cathalunya, qui és semblant a lig, e per ço és ajudat de les ligs et defès, cor les covinences là en ús deuen ésser servades per dret»; ROVIRA ERMENGOL, *Usatges...*, 174-175. Per a la figura del jurista Pere Albert vegeu A. GARCIA SANZ, «El jurista Pere Albert i la seva obra», *Estudis històrics i documents dels Arxius de Protocols* 14, 1996, 7-38.

de mas amb la seva explotació i el seu senyor i sancionaven aquest vincle mitjançant la fixació d'un cens en reconeixement del domini (*ratione iurisdictionis persone et pro recognitione domini*), pagat bé en espècie (*cera, anseres*) bé en moneda. El vincle així afirmat i sancionat s'establia sempre a partir del mas: *ratione mansi*, i, en el cas de la tradició, per raó de l'establiment del mas (*ratione stabilimenti mansi*) i per raó de l'entrada al mas (*quare intravi in mansum*). Aquest vincle comprometia al conjunt dels habitants del mas (*omnes habitantes qui sunt vel erunt in manso*) i es transmetia per matrimoni i, sobretot, per herència: la *traditio* es realitzava en nom de tots els infants que tingués el matrimoni instal·lat al mas. La dona que entrava en el mas i contraïa matrimoni amb un home propi i soliu havia d'encomanar-se al senyor del seu marit i reconèixer-se com a dona pròpia i sòlida. El mateix se li exigia al marit que entrava a la casa de la seva esposa (*matrimonialiter collocatum in manso*). L'any 1296, per exemple, Bernat de Nogueres, de la parròquia de Sant Sadurní de la Roca del Vallès, reconegué al comanador dels templers de Barcelona que seria el seu home propi, soliu i afocat. També el reconeixia com a senyor propi per damunt de qualsevol altre senyor perquè havia entrat al mas de Parets, un mas de la parròquia de Sant Esteve de Parets, que Ramona, la dona amb la qual havia contraït matrimoni, tenia en emfiteusi i sota el domini i l'alou dels templers, i perquè els habitants d'aquest mas havien de ser homes propis, solius i afocats de l'orde esmentat.³⁴

Tant la tradició com el reconeixement contenien una promesa del titular del mas de guardar fidelitat, lleialtat i obediència al seu senyor. Aquesta promesa implicava abstenir-se de qualsevol frau i maquinació que pogués perjudicar el domini del senyor. La promesa de fidelitat exclusiva es complementava amb la promesa de no reconèixer cap altra jurisdicció que la del seu senyor i de no sotmetre's a cap altre senyor sense la voluntat d'aquest. En alguns casos l'home de mas reforçava el vincle contra el seu senyor i el seu mas mitjançant la promesa de no abandonar-lo i no acollir-se als beneficis d'un lloc que estigués dotat de privilegis i sotmès al domini d'un tercer, qualsevol que fos la condició d'aquest. Un eventual trasllat no podia comportar l'anul·lació del vincle establert i no podia donar lloc al gaudi dels pertinents drets prescriptius. L'any 1295, per exemple, Guillem de Mas, de la parròquia de la Garriga, al Vallès, reconegué a l'abat del monestir de Santa Maria de l'Estany ésser home propi i fill d'home propi i prometia que en qualsevol lloc on anés

34. ACA. C, Pergs. Jaume II, 595: «confiteor et recognosco vobis domino fratri Romeo Burgeti, comendatori domus milicie Templi Barchinone, quod ratione mansi de Parietibus quem Raimunda, filia Petri Guasch, sponsa mea, quam duco in uxorem, habet et tenet in emphiteosim sub dominio et alodio dicte domus Milicie Templi in parrochia Sancti Stephani de Parietibus, cuius mansi habitatores debent esse homines proprii, solidi et afocati dicte domus milicie Templi, sum ego et debemus esse ego et mei tenentes dictum mansum homines proprii dicte domus et vestri, nomine ipsius domus, solidi habitantes et affogati. Propter quod convenio et promito vobis, nomine dicte domus, et successoribus vestris perpetuo per me et successores meos quod ego et mei tenentes dictum mansum attendemus et recurremus ad vos et successores vestros comandatores dicte domus tanquam ad dominos proprios nostros et nullum alium dominum faciemus vel proclamabimus».

o romangués, en ciutat, vila o castell, sempre es reconeixeria com a home propi del monestir i que mai negaria la seva jurisdicció ni proclamaria un altre senyor sense el consentiment de l'abat.³⁵ Seguidament renuncià a acollir-se a qualsevol dret i costum que fos contrari al vincle que constituïa aquesta promesa, especialment als privilegis i furs de les viles, de les ciutats i dels castells.³⁶ La relació així establerta entre l'home de mas i el seu senyor podia sancionar-se formalment mitjançant un homenatge que es prestava expressament en senyal de subjecció (*in signum domini*). Aquesta pràctica es va difondre a les comarques del Gironès i l'Empordà des de començament del segle XIII, aproximadament. En altres comarques es difongué en data més tardana, però vers 1300 aquesta pot documentar-se a tota la Catalunya Vella. En tot cas, l'homenatge en qüestió contemplava un jurament de fidelitat prestat sobre els Evangelis, seguit d'un acte d'encomanament: l'home posava les seves mans entre les mans del seu senyor (*mitentes manus nostras infra vestras*) i, agenollat (*genibus flexis*), les besava (*osculum fidelitatis et hominatici*).³⁷ L'acte en si i el seu ritual, calcat a l'homenatge feudovassallàtic i prestat, al Comtat de Barcelona, segons els *Usatges de Barcelona*,³⁸ constituïa l'home de mas com a home d'homenatge (*homo de nostro hominatico*), sotmès amb tots els seus béns (*cum bona sua*) a la protecció del senyor.

Finalment, tota infracció al vincle contret per aquesta submissió ritualitzada permetia al senyor la facultat de reclamar judicialment la seva reparació. Així, el comanador dels templers de Palau-solità acusà l'any 1244 Berenguer, del mas Carrancà, al Vallès, d'haver-se fet home del cavaller Bernat de Plegamans sense el consentiment del comanador. Considerant que tant Berenguer com el seu mas eren del domini soliu dels templers, el comanador demanà sancionar

35. ACA. C, Pergs. Jaume II, 583 (1295): «concedo et recognosco vobis Iacobo, Dei gratia abbati monasterii Sancte Marie de Stagno, absenti tanquam presenti, quod ego sum homo vester proprius et fui filius hominis dicti monasterii. Et ideo promito vobis absenti tanquam presenti quod ubicumque ego sim, maneam, vadam aut stem, in civitate, villa vel castro, semper confitebor me hominem esse vestrum et monasterii supradicti. Et nunquam negabo iurisdictionem vestram et nunquam eligam alium dominum sine assensu vestro et voluntate. Immo ero semper vobis et dicto monasterio fidelis, legalis et obediens tanquam domino meo naturali. Et pro recognitione homagii promito vobis dare quolibet anno in festo sanctorum Petri et Felicis augusti octo denarios monete Barchinone de terno».

36. «Renunciando quantum ad hoc omni iuri, rationi et consuetudini repugnantibus in predictis et specialiter omni privilegio et foro civitatum, villarum, castrorum et aliorum locorum.» Per a instruments notariais que fixen específicament aquesta renúncia vegeu AHG, Notariais, Amer, Reg. 6, fol. 8 (1291); Reg. 7, fol. 21v (1292). En un instrument del 1291 és l'abat d'Amer el que exigeix a un dels seus homes: «ne ponas vel ne mitas vel non transmitas ad aliquem locum vel civitates»; Reg. 5, fol. 93v.

37. J. BRUTAILS, *Etude sur la condition des populations rurales en Roussillon au Moyen Age*, París, Imprimerie Nationale, 1891, 178-181; FREEDMAN, *Origins...*, 91-99; P. PETOT, «L'hommage servile. Essai sur la nature juridique de l'hommage», *Revue historique du droit français et étranger* Ser. 4, 6, 1927, 68-107.

38. Vegeu, per exemple, ACA. OR, Pergs. St. Cugat del Vallès, 1904 (1299), i ACA, Notariais, St. Cugat del Vallès, Reg. 1, fol. 41 (1288): «homagium manuale secundum usaticos et consuetudinem Barchinone».

amb una multa la injúria comesa per Berenguer.³⁹ Aquest, tanmateix, confessà la veracitat de l'acusació però, per tal d'evitar la multa que pretenia el comanador, argumentà que l'homenatge havia estat anul·lat per part del propi Bernat de Plegamans i que havia lliurat al comanador l'instrument que testimoniava l'homenatge en qüestió.⁴⁰ La sentència va absoldre Berenguer del pagament de la multa, però li va imposar que en el futur no podria proclamar per a la seva protecció i guarda cap altre senyor que no fos el comanador, si no era amb el consentiment del comanador de Palau-solità.⁴¹

La redempció dels homes de mas

El vincle que s'establí entre el senyor, d'una banda, i el titular del mas i la seva família, de l'altra, es constituí com una relació exclusiva, perpètua, ritualitzada per l'homenatge i fixada per escrit, en virtut de la qual els homes de mas quedaven subjectes a un domini exercit en el marc d'un àmbit de justícia sense interferències externes.

LES CONDICIONS

Aquest vincle s'entenia, en principi, com indissoluble. La dissolució del vincle i la sortida de l'àmbit judicial tan sols podia realitzar-se amb el consentiment escrit del senyor i sols mitjançant el pagament d'una *redemptio* (*pro corpore*) podia l'habitant d'un mas sortir del domini del seu senyor (*exire a dominio*) i anul·lar-ne la submissió.⁴² Això implicava, per exemple, que els homes de mas no podien anar a casar-se fora del mas sense el consentiment del senyor

39. ACA. C, Pergs. Jaume I, 948: «ponit frater Petrus Egidii, comendator domus Palacii, quod ipso invito fecit se hominem Bernardi de Plicamanibus et sine concensu comendatoris domus Palacii. Unde cum dictus Berengarius de Caranchano et mansus suos sint de dominio predictae domus et sui solidi, petit ipsum sibi condempnari pro dicta iniuria quam fecit predictae domui et suo comendatori in ducentis solidos pro tanto nollet dictam iniuriam esse passus cum ad instar ipsius alii homines fecerunt se homines Petri de Sancto Minato».

40. ACA. C, Pergs. Jaume I, 948: «Ex adverso pars Berengarii de Caranchano respondet et fuit confessus quod fecit se hominem Bernardi de Plicamanibus cum instrumento et dabat ei singulis annis unum par caponum tempore tantum vite sue. Sed dictus Bernardus de Plicamanibus in ista XL proxima preterita remisit ei dictum homagium et census quem ei pro homagio promisit et reddidit instrumentum homagii dicto comendatori. Et ita dicit se non teneri ad penam».

41. ACA. C, Pergs. Jaume I, 948: «Quod Berengarius de Caranchano ulterius non possit eligere alium dominum preter dictum comendatorem aliquo modo, racione garde vel defensionis, sine concensu comendatoris domus Palacii vel magistri milicie Templi».

42. Per a la remença vegeu DE HINOJOSA, *Régimen...*, 212-233; GOLOBARDES, *Remences...*, 156-159; FREEDMAN, *Origins...*, 103-106 i 121-135; L. TO FIGUERAS, «Servitude et mobilité paysanne: les origines de la remença catalane (XIIe-XIIIe siècle)», *Mélanges de l'École Française de Rome, Moyen Age* 112, 2000, 827-865. Per als precedents vegeu FELIU MONTFORT, «Antecedents...», 220-225.

i sense pagar una taxa que els redimís del domini, una restricció que el jurista Pere Albert considerà a mitjan segle XIII com un tret definidor dels «homes solius».⁴³ El senyor podia obligar al pagament de la redempció a aquells que abandonaven furtivament el mas. No hi ha un qualificatiu propi dels individus sotmesos a l'obligació de la remença. Un terme com *homines de redemptione* sembla difondre's tan sols en el curs del segle XIV. Altres qualificatius com *ascriptii coloni* i *servi glebe* s'utilitzen excepcionalment en les cartes del XIII i tan sols com a cultismes als quals no cal atribuir un significat jurídic excessiu.⁴⁴

L'existència de la remença com a exacció senyorial ens consta des del primer quart del segle XII, concretament als dominis del vescomte de Cabrera a Sant Martí de Cassà de la Selva, al Gironès.⁴⁵ A partir del segle XIII, aquesta es difongué i consolidà com un pagament que s'acostuma a fer en diners. El lliurament d'una certa quantitat de cera en concepte de redempció, documentada per una carta de 1301 relativa a un mas del Maresme, sembla constituir un cas excepcional.⁴⁶ L'import de la redempció variava segons l'època, el lloc i l'individu afectat. En efecte, la suma exigida pel senyor no era la mateixa tractant-se d'un primogènit hereu o d'un germà sense drets successoris al mas. A un secundogènit se li podien exigir cinc sous per redimir-se.⁴⁷ Un llaurador, hereu d'un mas, en canvi, podia ser obligat a pagar sumes de més de cent sous per obtenir l'autorització senyorial que li permetés marxar del mas. D'altra banda, l'import de la remença que pagava una dona verge (*redemptionum feminarum virginum*) no era el mateix que el que pagaven per la seva remença els homes i les dones que no eren verges (*redemptionum hominum et aliarum feminarum que non sunt virginis*).⁴⁸ Les dones verges i les donzelles que marxaven del mas patern sols estaven obligades a un pagament simbòlic, que en el curs dels segles XIII i XIV es va fixar en dos sous i vuit diners en determinats dominis com, per exemple, els del monestir de Santa Maria d'Amer i els de la Pia Almoïna del Pa de la Seu de Girona.

Als segles XIII i XIV el tracte diferencial segons el sexe, l'edat i la posició en la unitat familiar podia acordar-se de manera escrita entre el senyor i el titular del mas. De l'any 1301, per exemple, s'ha conservat un acord assolit entre el titular del mas Amat, de la parròquia de Sant Andreu de Llavaneres, al Maresme, i el seu senyor, un jurista de Barcelona, en virtut del qual es fixaren, entre altres, els imports de la remença a pagar pels homes i dones nascuts al mas Amat i que volien marxar a un altre lloc. L'acord establí, en concret, que cada home pagaria una lliura de cera en concepte de remença.

43. «Homes solius qui no són cavallers són si estrets a lurs senyors que lurs fils són homes de lurs senyors, e que no poden fer matrimonis ni dels mases partir; e si ho fan, an'se reembre; e si fan matrimonis, los senyors dels pagesos an, quax per tot, loïsmo de spœalici»; ROVIRA ERMENGOL, *Usatges...*, 180.

44. Vegeu, per exemple, ACA. OR, Pergs. St. Llorenç del Munt, 396 (1215).

45. ACA. OR, Gran Priorat de St. Joan de Jerusalem, Pergs. Aiguaviva 17.

46. ACB, Pergs. Pia Almoïna, 4, 101, 21.

47. MARQUÈS, *Col·lecció...*, doc. 127 (1215).

48. AHG, Notarials, Castelló d'Empúries, Reg. 156 bis, fol. 39v (1263).

Per la remença de les dones i donzelles que sortien del mas, en canvi, el senyor es limità a demanar la remença que s'acostumava a pagar als senyors de masos en el terme del castell de Mataró.⁴⁹ Un acord col·lectiu quant a les taxes de la remença l'imposaren el 1284 els habitants dels masos de la Roca del Vallès com a resultat d'un plet que van mantenir amb el seu senyor, Ramon de Cabrera. En virtut d'aquest acord s'establí, respecte als homes que sortien dels masos de Ramon de Cabrera per a traslladar-se a un altre domini, que cada home pagaria vuit sous en concepte de remença. Quant a les dones casades i dotades que es traslladaven a un altre domini, s'establí que no haurien de pagar res per a marxar del seu mas patern.⁵⁰

Amb el pagament de la remença qualsevol ocupant del mas obtenia el dret de marxar del mas i quedava dissolt el vincle que el sotmetia al seu senyor. Aquesta dissolució sembla fixar-se sempre per escrit (*instrumentum redemptionis, instrumentum libertatis*) i en termes jurídics se l'assimilà a una manumissió (*collum executere a iugo servitutis*), a una absolució i un enfranquiment (*diffinitio, emfrankuitatem, absolutio*), atorgat per part del senyor a favor del seu home o la seva muller. Aquest enfranquiment afectava tant al cos com a la descendència i als béns personals de l'home propi (*corpus tuum et prolem que de te exierit et omnes res tuas mobiles et immobiles et semoventes*).⁵¹ Amb la remença, la potestat senyorial quedava extingida i l'home de mas assolí la llibertat (*sicut quilibet cives romani*) de tot domini i jurisdicció sense excepció, revocació i reserva. El senyor prometia que, una vegada realitzada la remença, no demanaria ni pretendria res del seu home ni dels béns d'aquest, i donava al que havia sigut el seu home la plena potestat de sotmetre's al senyor de la seva elecció i d'exercir el conjunt dels drets que corresponien a una persona lliure, inclòs el dret de presentar-se davant qualsevol tribunal de justícia.⁵²

LES MOTIVACIONS

La difusió i la multiplicació de les cartes de remença reflecteix una mobilitat dels ocupants del mas: la remença mateixa, de fet, sols té sentit com un acte que sancionava la sortida del mas i la dissolució de tots els vincles amb aquest i amb el senyor. L'esmentada mobilitat, tanmateix, manifestava uns trets molt

49. ACB, Pergs. Pia Almoina, 4, 101, 21: «quod habeamus redemptionis hominum natorum vel nasciturorum in dicto manso et ad alia loca euntium. Ita videlicet quod pro unoquoque homine nato vel nascituro in dicto manso et ad alia loca euntem habeamus unam libram cere pro redemptione. Item habeamus pro redemptione mulierum sive domicellarum exeuntium de dicto manso secundum quod consuetum est dari in termino castri de Materone aliis dominis mansorum sive sint ecclesie sive militum sive aliarum personarum».

50. ACA. C, Pergs. Pere II, 401 (vegeu l'annex documental).

51. ACA. OR, Pergs. Sta. Maria d'Amer, 87 (1255).

52. ACA. C, Pergs. Jaume II, 345 (1294): «dono insuper et concedo tibi plenariam potestatem eundi quocumque volueris et faciendi et proclamandi quemcumque dominum volueris et omnia alia faciendi et exercendi in iudiciis et extra quecumque potest facere qualibet persona libera et sui iuris».

específics. En efecte, Eduardo de Hinojosa ja havia observat que *frecuentemente, la libertad concedida no parece haber sido más que un paso para sujetarse de nuevo a la condición de remensa*.⁵³ Un exemple: el 6 de juny de 1286 l'abat de Sant Pere de Galligants redimí la seva dona pròpia Berenguera, de Santa Pellaia, al Baix Empordà, juntament amb la seva descendència i els seus béns. La redempció es va fer a favor del senyor que Berenguera pogués elegir. A canvi d'aquest enfranquiment, l'abat rebé de Berenguera quinze sous de Barcelona. De la redempció, tanmateix, quedava exclòs Ramon, un fill de Berenguera, el qual els monjos havien decidit retenir.⁵⁴ El dia següent, la mateixa Berenguera, lliure i redimida del domini de Sant Pere, va fer-se dona pròpia i soliuva de la infermeria del monestir de Sant Daniel de Girona, amb tots els seus fills i béns per raó del mas d'Abadencs, de Palol d'Onyar, que li havia establert la infermera de Sant Daniel. Berenguera, a més, prometé a la infermera ésser fidel i lleial i tenir-la com a senyora natural, un vincle que es va sancionar amb l'homenatge prestat per Berenguera.⁵⁵ De cartes de redempció, com l'atorgada a Berenguera se n'han conservat centenars als arxius catalans. La gran majoria de les cartes s'atorgaren no tant per possibilitar la marxa del mas (*exire mansus, transferire domiculium*) com per facilitar la transferència personal de l'habitant del mas d'un domini a altre (*ad alia loca aliarum dominacionum*). La seva funció legal era sancionar la dissolució d'un vincle,

53. DE HINOJOSA, *Régimen...*, 232. Per al que segueix vegeu els estudis molt ben documentats de To FIGUERES, «Servitude...», 827-865; «Estrategias familiares y demografía: una aproximación a partir de las fuentes catalanas», *Aragón en la Edad Media. Demografía y sociedad en la España bajomedieval*, Universitat de Saragossa, Saragossa 2002, 129-156.

54. MARQUÈS, *Col·lecció...*, doc. 357: «absolvimus et a nostro et successorum nostrorum et monasterii nostri dominio eycimus perpetuo te Berengariam, filiam condam Guilielmi de Furno, de Sancta Pelagia, feminam nostram, videlicet personam tuam et prolem que de cetero de te exiet et omnia bona tua mobilia, habita et habenda ubique. Hanc autem diffinicionem et absolucionem facimus Deo et tibimet et specialiter illi domino quem duxeris eligendum omni tempore sicut melius potest dici et intelligi ad tuum et tuorum bonum intellectum et comodum, bona fide, sine aliquo retentu quod ibi vel inde in aliquo non facimus. Et propter hoc accipimus de bonis tuis quindecim solidos barchinonenses de terno, renunciando excepcioni non numerate peccunie. Et si plus inde deberemus habere, totum tibi remitimus gratis et mere liberalitatis titulo. Tamen non diffinimus, imo nobis perpetuo retinemus, Raimundum filium tuum».

55. MARQUÈS, *Col·lecció...*, doc. 358: «libera et redempta a domino quem habebam, evenio et facio me propriam et solidam feminam infirmarie seu officii infirmarie Sancti Danielis Gerunde in posse infirmarie seu officii infirmarie Sancti Danielis Gerunde, in posse vestri domine Ermeniardis de Villa Nova, tenentis idem officium, cum prole que de me exiet et cum rebus meis habitis et habendis perpetuo, racione scilicet illius mansi vocati de Abadenchis, de Val de Sancto Saturnino de Palaciolo, et pertinenciarum eius quem mihi perpetuo stabilistis, promitens vobis et succedentibus vestris in dicto officio esse fidelis et legalis tamquam vero et naturali domino bona fide et vos et non alium sine vestra voluntate semper meum dominum revocabo, confitens quod vobis iam feci homagium propter hoc». Tanmateix, passats uns mesos, la mateixa Berenguera va reconèixer a la infermera «quod vos mihi stabilistis mansum vestrum de Abadenchis, de Sancto Saturnino de Palaciolo, qui condam fuit Iohannis de Abadenchis sub condicione quod illum conrezarem et ibi residenciam facerem cum viro cui nubèrem, qui inde vester eveniret, et quod haberetis inde personas. Unde cum nupserim viro alterius domini qui non potest vester eveniri nec possit dictum mansum conrezare, ideo vi indicta nec dolo vel blandicis circumventa set gratis et ex certa sciencia per me et meos reddo, diffinio penitus et remito vobis et quibus volueritis in eternum predictum mansum cum omnibus suis honoribus, possessionibus et pertinenciis et melioramentis»; MARQUÈS, *Col·lecció...*, doc. 359.

perpetu i exclusiu, i permetre'n la constitució d'un de nou, amb un altre senyor: això explica perquè en una carta de remença es feia constar tant la redempció pròpiament dita com la renúncia del senyor al conjunt de drets sobre la persona (*omnes voces meas et raciones et iura ac omnes acciones quos in te vel in uxore tua sive in prole tua sive in rebus tuis habebam aliqua racione*).⁵⁶ Al segle XIII, a més, haver-se redimit de l'anterior senyor i haver aconseguit la seva renúncia als seus drets sembla consolidar-se com un requisit legal indispensable per a ser acollit en altre domini i jurisdicció. Des d'aleshores la confessió d'haver-se redimit o la confessió d'estar lliure de qualsevol domini (*franchus, liber et immunis ab omni dominio cuiuslibet domini temporalis*) acompanyà l'encomanada i el jurament de fidelitat prestat per l'home propi i soliu.⁵⁷ Així mateix, l'atorgament d'un mas es va fer dependre d'haver demanat la redempció al senyor anterior. El mes de juny de 1232, per exemple, Pere Guerau, de Lliçà, va prometre al prior i sagristà del monestir de Sant Cugat del Vallès que, en un termini que es fixà en el mes de maig de l'any vinent, hauria establert a utilitat del monestir el mas que tenia a la parròquia de Santa Maria de Campanyà, al Vallès, de mans del prior i sagristà. L'acord concret consistia a instal·lar la seva filla, Guillema, al mas i que es redimís amb instrument públic de tota servitud i jurisdicció (*ab omni servitute iurisdictionis*) del prior de Santa Maria de l'Estany per a transferir-la al domini del prior i sagristà de Sant Cugat. Pere, a més de prometre de fer-li a la seva filla bona i ferma donació del mas en qüestió, es va comprometre que a partir del mes de maig Guillema residiria al mas, a servei i fidelitat del seu nou senyor.⁵⁸ L'obligatorietat

56. ACA. OR, Pergs. St. Pere de Rodas, 6 (1253). De fet, algunes vegades el senyor redimia la seva dona o el seu home «in manu et in posse» del nou senyor; vegeu, per exemple, AHG, Notarials, Castelló d'Empúries, Reg. 12, kalendas decembris (1299): el cambrer del monestir de Sant Pere de Rodas redimeix Jaume Llop de Palau-saverdera «in manu et posse Iacobi de Valle Gorneria. Ita quod de cetero sis homo proprius dicti Iacobi et suorum et quod nunquam possimus nos nec nostri successores aliquid in te nec in prole tua nascitura petere, exigere vel demandare in iudicio vel extra».

57. MARQUÈS, *Col·lecció...*, doc. 283: «ego Andreas, filius Guilielmi Bosserii, de Celrano, liber et absolutus ab omni dominio et servitute cuiuslibet viventis persone, gratis et ex certa scientia liberoque animo et spontanea voluntate facio et evenio me perpetuum hominem et solidum vestri, domine Cecilie, priorisse et infirmarie monasterii Sancti Danielis, scilicet officii infirmarie eiusdem monasterii, cum omnibus bonis meis habitis et habendis et prole a me de cetero nascitura, promittens vobis et illis omnibus qui de cetero tenerint predictum officium infirmarie quod vos et ipsas et dictum officium habebo et tenebo semper pro dominis meis naturalibus et etiam reclamabo. Et quod ad nullum alium dominum accedam nec reclamabo vel habebo. Et quod ad nullum alium dominum accedam nec reclamabo vel habebo et quod vobis et predictis ero semper fidelis et legalis bona fide de corpore et avere».

58. ACA. OR, Pergs. St. Cugat del Vallès, 974: «quod de hac die usque ad primas kalendas venturas madii quod ego habebo stabilitum ad proficium et bonum monasterii Sancti Cucuphatis mansum illum quem per vos teneo in parrochia Sancte Marie de Campanya. Ita scilicet quod ego mittam et stabiliam ibi Guillelman, filiam meam, et faciam eam difinire priori de Stagno, seniori suo, cum carta publica inde facta et penitus eximam eam ab omni servitute iurisdictionis dicti prioris et aliorum dominorum, si quos habet, et liberam et immunem eam tradam vobis domino meo priori et monasterio vestro scilicet Sancti Cucuphatis. Item promito et convenio vobis quod ego fecero ei bonam et firmam donacionem illius mansi et totius honoris quem per vos teneo in predicta parrochia. Et ipsa de predictis kalendis in antea semper erit in predicto manso vestram habitantem et manentem in perpetuo ad servicium et fidelitatem vestri».

de tramitar la redempció feia jurídicament impossible la marxa furtiva del mas (de la mateixa manera que l'entrada furtiva), d'aquesta manera s'evitava una duplictat de dominis, incompatible amb la pretensió d'una senyoria exclusiva i un àmbit de justícia sense interferències externes. Acomplert el tràmit, que podia complementar-se amb el lliurament de la corresponent carta de remença al nou senyor,⁵⁹ la nova condició quedava definida per una carta de tradició, mitjançant la qual l'home (la dona) de mas es feia home propi i soliu (dona pròpia i soliu) del nou senyor i li prometia fidelitat perpètua i exclusiva. La redempció i la tradició s'han de considerar, doncs, com dos actes legals complementaris, necessaris per regular i sancionar la transferència d'un domini a l'altre.

ELS AFECTATS

La mobilitat regulada a què al·ludíem es referia sempre a individus que ocupaven posicions diferents en una mateixa unitat familiar. Es referia, per exemple, al titular del mas i al seu hereu, però també als qui no eren titulars del mas i en principi no tenien expectatives de ser-ho: els fills exclosos de la successió, és a dir, els fills que emigrarien a una vila per aprendre un ofici i a les verges que amb el seu dot eren casades amb marits sotmesos a altres senyors. Determinar la proporció exacta de les cartes relatives a un grup o a l'altre i precisar els motius que portaren a marxar del mas patern és certament difícil per a l'època que estudiem i amb les fonts que tenim al nostre abast. Tot i això, resulta significatiu constatar que en determinats dominis les redempcions de les noies verges representaven una proporció important del conjunt de redempcions atorgades: un 45% als dominis del monestir de Santa Maria d'Amer entre 1278 i 1300, un 70% als dominis de la Pia Almoïna del Pa de la Seu de Girona entre 1331 i 1348.⁶⁰ Per tant, una proporció molt elevada de redempcions es referia a les filles no hereteres i sembla plausible pensar que degueren atorgar-se per possibilitar a aquestes filles el casament amb un home d'un altre domini.⁶¹ La proporció de redempcions atorgades a favor del titular d'un mas o al seu hereu sembla relativament modesta: a partir de les dades referides als dominis de la Pia Almoïna de Girona la podem calcular aproximadament en un 10%. Això indica una mobilitat força limitada per part d'aquests individus. Per tant, amb aquestes dades, podem considerar que la remença era, en bona mesura i en la pràctica, un mecanisme que havia de

59. DE HINOJOSA, «Pagesia...», 18-19, n. 16; P. VAYREDA OLIVAS, *El Priorato de Lladó i les seves filials*, Barcelona, Biblioteca Balmes, 1930, doc. 38 (1239): «trado instrumentum mee libertatis».

60. Per al monestir de Santa Maria d'Amer vegeu AHG, Notarials, Amer, Regs. 2-8. Per a la Pia Almoïna de Girona vegeu R. LLUCH BRAMON, «Remences redimits. El domini de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona (1331-1458)», *Anuario de Estudios Medievales* 27, 1997, 869-902.

61. LLUCH BRAMON, «Remences...», 890-893.

regular una transferència de domini dels fills i les filles exclosos de la successió i que l'ocasió que donava lloc a aquesta transferència era el matrimoni d'aquests amb un individu d'un altre domini.

En tant que taxa, finalment, la remença lliurada pels fills i les filles exclosos de la successió permetia al senyor obtenir beneficis d'una circulació inherent al model familiar propi del mas. Així, de la mateixa manera que el llúisme permetia fiscalitzar la circulació de les tinences, la remença podia servir per fiscalitzar la circulació dels ocupants del mas. (Aquest fet ve, així mateix, suggerit per l'existència d'una entrada que, en complementarietat a la remença, gravava l'entrada al mas d'aquells que passaven a formar part d'aquest per raó de matrimoni.)⁶² Les taxes generalment molt més elevades exigides al titular del mas i al seu hereu no havien de tenir necessàriament la finalitat de retenir-lo al mas, perquè en la majoria dels casos aquell no necessitaria aquest tipus de pressió per convèncer-se dels avantatges de disposar d'una explotació de la qualitat d'un mas. Potser hauria de pensar més aviat en una indemnització que el senyor creia que podia pretendre per compensar la paralització productiva del mas que tornava al senyor (*ratione benevisii et propter deffectum tenetorum*). Si això fos correcte, caldria associar la redempció en aquest cas més aviat a una composició (*diffinitio*) que a una taxa de mutació en el sentit estricte.

El règim de la submissió

La submissió dels homes de mas depenia de la capacitat dels senyors per a imposar les seves prerrogatives tant enfront dels seus propis homes com enfront d'altres senyors concurrents. Des del segle XIII pot constatar-se l'existència d'acords entre els propis senyors, referits, sobretot, a un tema tan delicat com l'acollida dels homes procedents d'un altre domini. Aquest tema sembla plantejar-se específicament allí on un senyor necessita homes i dones per poblar una de les seves viles.⁶³ A la vila de Figueres les franqueses atorgades per Jaume I l'any 1267 es dirigiren als habitants de la parròquia de Figueres i de qualsevol altra parròquia, que vinguessin a habitar la pobla. A més, aquestes franqueses van preveure de manera expressa que els homes que pertanyien a un eclesiàstic,

62. ACB, Pergs. Pia Almoina, 4, 101, 17 (1284): «diffinio et remito vobis Guillelmo Amati, filio quondam Bernardi Amati, de parrochia Sancti Andree de Lavaneres, et vestris perpetuo omnes intratas et exitas ac eciam redempciones hominum et feminarum qui venerunt et deinceps veniant undecumque causa ducendi maritum ad uxorem in manso vestro vocato Amato qui est in parrochia predicta de Lavaneres et qui exierunt vel decetero exire voluerint de predicto manso et ad alia loca seu dominos transferre vel eciam ubicumque extra predictum mansum habitare ... et omnem etiam firmam atque firmas quam vel quas debes habere in sponsaliciis personarum que venerunt aut veniunt et venient ad dictum mansum».

63. TO FIGUERAS, «Servitude...», 853-864; del mateix, «Els remences i el desenvolupament de les viles catalanes a l'entorn de 1200», L. ASSIER ANDRIEU i R. SALA (ed.), *La ville et les pouvoirs*, Perpinyà, Presses Universitaires, 2000, 131-156.

cavaller o home de vila i que s'intal·lessin a la vila no tenien que redimir-se del seu senyor i que passarien a ser considerats instantàniament homes del rei.⁶⁴ De manera unilateral, doncs, i amb l'objectiu de poblar la seva vila, el monarca va establir la llibertat de moviment per a tots els que volguessin immigrar. Les reaccions, això no obstant, dels senyors afectats per la marxa dels seus homes i dones no solia fer-se esperar, fet que va aixecar uns primers obstacles a l'emigració cap a la ciutat. Així, l'ordre donada per Jaume I l'any 1267 va haver de ser revocada el 1281 pel seu fill, Pere el Gran. En una missiva dirigida als oficials i homes de la vila de Figueres el monarca exposava com li havien sigut presentades queixes per part d'alguns eclesiàstics pel fet que els habitants havien rebut com a veïns homes que tenien gràcies a aquells masades i bordes, fet que havia comportat molts perjudicis als esmentats eclesiàstics.⁶⁵ En virtut d'allò va manar que els habitants de Figueres no acollissin els homes en qüestió i que si rebien algú, l'expulsessin de la vila fins que no hagués renunciat expressament a la seva masada o borda.⁶⁶ La condició per acollir els homes vinculats a les seves masades i bordes era, per tant, que aquests restituïssin les seves explotacions als seus senyors.

ELS SENYORS I ELS SEUS HOMES

La història de la «servitud» al llarg dels segles XIII i XIV pot ser entesa en bona part com l'intent d'assegurar la submissió dels homes de mas i consolidar les prerrogatives del senyor. Les cartes de tradició, reconeixement i redempció reflecteixen l'aspiració senyorial de formalitzar per escrit aquestes prerrogatives i estandarditzar la submissió dels homes i de les dones residents als seus masos. Al costat d'aquests testimonis de la gestió rutinària de la «servitud», se n'han conservat d'altres, de caràcter judicial, que permeten constatar que, en el marc d'un mateix domini, la implantació de la «servitud» no va estar exempta de conflictes. Aquests conflictes acostumen a referir-se a aspectes diversos però molt concrets de la submissió, per exemple, l'obligació de fer residència personal al mas. L'any 1249 el bisbe de Barcelona va denunciar Pere, del mas d'Avida, de Castellbisbal, perquè havia deixat de conrear el seu mas i perquè es negava a acomplir l'obligació de residir-

64. J. M. FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid, CSIC, 1969-1983, 1.1, doc. 316: «indulgemus vobis quod aliquis qui in dicta villa populabit qui sit ecclesie, militis vel hominis ville et in dicta villa permaneat, non teneatur se redimere a domino cuius erit sed quod incontinenti sit noster».

65. ACA. C, Reg. 50, fol. 144: «ex parte quosdam personarum ecclesiasticarum fuit nobis expositum conquerendo quod aliquos homines tenentes per eos mansatas et bordas recipitis in populatores de Figariis seu vicinos vestros in magnum periudicium eorum».

66. ACA. C, Reg. 50, fol. 144: «Quarum mandamus vobis quatenus tales non recipiatis deinde. Imo, si aliquos recipiatis a predicta vicinate, expellatis dum bordas sive mansatas tenerint per eisdem».

hi.⁶⁷ Pere va respondre a aquesta denúncia assenyalant que cap costum ni contracte l'obligava a fer foc al seu mas.⁶⁸ La sentència va ser favorable a Pere, establint que ni aquest ni els seus estaven obligats a fer foc al mas, tot i que havien de garantir la bona marxa del mas i prometre d'instal·lar-hi una persona que s'encarregués de la seva explotació.⁶⁹ Quant a les altres matèries que poguessin portar a conflictes judicials entre el senyor i els seus homes esmentem l'exigència dels mals usos, la taxa de la remença i la marxa furtiva del mas. El 1245 Guillem, un paborde del Capítol de Girona, es querellà contra Berenguer, del mas Canelles, un batlle i home propi del Capítol, perquè aquest havia atorgat en matrimoni la seva filla a Pere Mir de Garriga, un home d'una altra jurisdicció (*alterius iurisdictionis*). En virtut d'això, el canonge va exigir que el pare fes tornar la seva filla al mas o que la redimís.⁷⁰ Berenguer no va negar ser home propi del paborde, tanmateix va declarar que qui marxés del mas Canelles no havia de redimir-se i que, per tant, la seva filla podia casar-se sense l'autorització del paborde.⁷¹ El paborde, evidentment, respongué negant que cap habitant del mas podia marxar sense lliurar la redempció i sense tenir la seva autorització.⁷² La sentència, finalment, va donar la raó al paborde i li confirmà la facultat de retenir la filla de Berenguer i qualsevol altra persona que volgués marxar del mas sense redimir-se. Els plets com aquest possibilitaren, en alguns casos i a escala d'un domini, la configuració d'un «règim servil» particular, d'un costum local quant a la pràctica de la «servitud». Aquest procés de configuració d'un costum local resulta més fàcil de constatar a partir dels plets en què el senyor s'enfrontava a tot un col·lectiu d'homes i dones sotmesos al seu domini. Un exemple: l'any 1284 Ramon de Cabrera pretenia, en un plet ja citat, que els homes de Sant Sadurní de la Roca del Vallès havien de

67. ACB, Libri Antiquitatum, IV, 180 (DE HINOJOSA, *Régimen...*, ap. 6): «ponit frater Petrus, Dei gratia barchinonensis episcopus, contra Petrum Davida quod non vult habitare in manso de Avida in quo tenetur habitare. Unde petit eum condemnari ut in ipso manso habitet, cum ibidem consuetum sit homines habitare ... Item quia non laborat nec colit nec seminat nec fimavit dictum mansum de Avida a XX annis citra, dominus episcopus est dampnificatus annuatim in iure suo et in plusquam in decem quarteriis bladi.»

68. ACB, Libri Antiquitatum, IV, 180: «Respondit Petrus de Avida et negat se debere habitare vel residenciam facere in dicto manso ex consuetudine vel ex pacto.»

69. ACB, Libri Antiquitatum, IV, 180: «Quod dictus Petrus Davida coleret et laboraret bene et fideliter honores dicti mansi de Avida ad morem vicinorum suorum et teneat ipsum aiovatum cum bobus. Set alias non teneat ibi residenciam facere ipse vel successores sui set teneat hominem vel mulierem ibi residentem.»

70. J. M. MARQUÈS, *Cartoral dit de Carlemany*, Barcelona, Fundació Noguera, 1993, doc. 464 (DE HINOJOSA, *Régimen*, 216, n. 1): «quod ipse sine consilio suo et eo irrequisito tradidit in uxorem filiam suam cuidam filio Petri Mir de Garriga, qui est alterius iurisdictionis. Unde petit predictus Guilielmus, nomine suo et ecclesie gerundensis, predictam mulierem sibi restitui, reducenda eam in manso suo de Canellis vel quod redimat eam ab ipso et ecclesia Gerundensi.»

71. MARQUÈS, *Cartoral...*: «Et Berengarius iamdictus, litem contestando, respondit libello quod erat proprius homo dicti prepositi. Verumtamen dicebat quod aliquis qui exiret de manso de Canellis non debebat se redimere et ideo Stephaniam, filiam suam, inconsulto preposito sibi licuit maritare.»

72. MARQUÈS, *Cartoral...*: «Et prepositus negavit aliquem posse exire de manso predicto absque redemptione seu voluntate prepositi.»

redimir-se si volien marxar a altres masos i llocs per residir-hi de manera permanent. La sentència, pronunciada per un jutge, confirmà aquesta obligació tot i que fixà les sumes a pagar pels barons i eximí les dones que, amb el seu dot, es traslladaven a un altre domini.⁷³ El conflicte judicial, per tant, i en aquest cas concret, va donar lloc a un costum local en matèria de submissió i redempció que degué contrastar d'una manera o una altra amb els costums dels llocs veïns al castell de la Roca. L'existència d'aquests costums locals, finalment, tenen la seva importància: ens permeten afirmar un cert grau de diversitat com un tret bàsic de la «servitud» quant a la pràctica i en matèries com la taxa de la redempció.

ELS SENYORS I EL SEU SOBIRÀ

Aquest contrast de costums locals pel que fa a la pràctica de la submissió va adquirir un sentit més ampli quan, al segle XIII, es va consolidar un contrast entre les senyories de la noblesa i de l'Església, d'una banda, i la senyoria del sobirà, de l'altra. Paul Freedman ha indicat que existí certa aspiració a viure sota la senyoria reial i ha insistit, en aquest sentit, que el monarca va mostrar menys zel que altres senyors a l'hora d'exigir als seus homes les exaccions considerades com a degradants. En efecte, és evident, per exemple, que la remença no jugà el mateix paper en els dominis del rei que en els dominis nobiliaris i eclesiàstics. Encara el 1144 el comte Ramon Berenguer IV (en una carta que tan sols s'ha conservat com una còpia del segle XIV) va establir per a diverses parròquies de la vall d'Osor que tota *muliere puella* podia redimir-se amb dos sous.⁷⁴ Però en el segle XIII, els instruments que produí la gestió quotidiana dels dominis reials de Terrassa no fan referència a pagaments per remença, tot i que sí que permeten constatar el cobrament de sumes moderades en concepte d'intestia i eixorquia.⁷⁵ Aquest fet contrasta amb el que es constata en altres dominis, com els del monestir de Santa Maria d'Amer, per als quals els registres del notari públic d'Amer ens han conservat gairebé una cinquantena de cartes de redempció per a l'últim quart del segle XIII.⁷⁶

El contrast entre costums va preocupar als senyors en el sentit que podia donar lloc a un trasllat massiu i espontani vers el patrimoni reial. Tanmateix aquesta preocupació no es plantejà sinó tardanament. A les assemblees de Pau i Treva de la primera meitat del segle XIII el sobirà i els senyors discutiren i fixaren, de manera particular, l'abast general dels respectius poders sobre els seus homes. La facultat de perseguir els seus homes a les vies públiques va ser atorgada pel monarca als seus nobles en una assemblea celebrada a Barcelona

73. ACA. C, Pergs. Pere II, 401 (vegeu l'annex documental).

74. FONT I RIUS, *Cartas...*, 1.1, doc. 61.

75. PUIG USTRELL, *Capbreu...*

76. AHG, Notarials, Amer, Regs. 2-8.

el 1200 i confirmada en altres tantes celebrades els anys 1218 i el 1225 a Vilafranca del Penedès i Tortosa, respectivament.⁷⁷ L'any 1202 el rei Pere el Catòlic va haver de concedir a la noblesa el dret de maltractar (*male tractare*) els seus homes. Tan sols a partir de la segona meitat del segle XIII pot constatar-se un esforç per regular les condicions sota les quals els homes podien marxar d'un domini per passar a un altre, específicament al domini del rei.⁷⁸ Així, a les corts de Barcelona de 1283, en el context d'una ofensiva baronial contra la Corona, Pere el Gran va haver de sancionar una sèrie de normes que regirien el trasllat als llocs pertanyent al domini reial: a les contrades on els homes acostumaven a redimir-se (*ubi homines redimi consueverint*), ho havien de fer i renunciar a les seves explotacions abans de traslladar-se al domini reial.⁷⁹ A les contrades on els homes no acostumaven a redimir-se (*ubi homines redimi non consueverint*), en canvi, bastava amb renunciar a l'explotació per ser acollits en els llocs del domini reial.⁸⁰ Aquells que en les contrades on els homes acostumaven a redimir-se ja s'havien traslladat al domini reial, se'ls exigia que es redimissin si no podien acollir-se a la prescripció d'un any i un dia o a qualsevol altre norma legal.⁸¹ L'any 1289 una assemblea celebrada a Montsó ordenà que qualsevol rústec, border i jove home que abandonés la seva explotació, havia de renunciar-hi i redimir la seva persona del domini a què estava sotmesa. L'ordre es referia de manera particular a aquells llocs on hi havia el costum de redimir-se.⁸² Remarquem que la finalitat de les diverses normes citades no era fixar els homes de mas a les seves explotacions i encara menys evitar-ne la mobilitat. La pretensió dels senyors era més aviat regular la transferència dels seus homes i dones, específicament al domini del rei, establint uns requisits legals precisos. La redempció era un d'aquests requisits. L'altre era la renúncia expressa a les explotacions. L'obligatorietat d'aquesta renúncia, que Pere el Gran ja havia manat acomplir el 1281 a aquells que es

77. GONZALVO, *Constituciones...*, docs. 20, 24 (1218) i 25 (1225).

78. És possible que aquesta qüestió ja s'hagi plantejat durant el regnat d'Alfons I, tal com sembla indicar-ho un interessant però confús plet datat el 1215, vegeu ACA. OR, Pergs. St. Llorenç del Munt, 396 (una transcripció d'aquest plet pot consultar-se a FREEDMAN, «Llobregat...», 118).

79. *Cortes*, 1.1, 22, cap. 17: «quod in terris sive locis ubi homines redimi consueverint non transferant domicilia sua ad loca nostra nisi se redimerint et non possint redimere honores nec possessiones set eas alienent personis non prohibitis vel deserant dominis propriis instrumentis ipsorum honorum eisdem restitutis. In loco vero ubi homines redimi non consueverint si transferant domicilia sua ad loca nostra restitutis instrumentis, deserant possessiones suas dominis propriis vel personis non prohibitis alienent».

80. *Cortes*, 1.1, 22, cap. 17: «In loco vero ubi homines redimi non consueverint, si transferant domicilia sua ad loca nostra, restitutis instrumentis, deserant possessiones suas dominis propriis vel personis non prohibitis alienent».

81. *Cortes*, 1.1, 22, cap. 17: «De hominibus vero dictorum locorum qui nunc sunt in locis nostris ita volumus observari quod, si fuerint de locis illis in quibus redimi se consueverint, se redimant nisi iure aliquo vel prescripcione anni mensis et diei vel ultra poterunt se tueri».

82. L. GONZÁLEZ ANTON, *Las uniones aragonesas y las Cortes del Reino (1283-1301)*, 2, Saragossa 1975, doc. 263, cap. 29: «ordinamus et statuimus quod si aliquis rusticus vel borderius vel iuuenis homo vel exierit de dominio allius de quo erat, quod amitat sedencia que habeat, que pertineant ad ipsum mansum vel bordam et quod habeat redimere personam suam a domino de quo erit, in illis tamen terris in quibus est usus redimendi».

volien traslladar a la seva vila de Figueres, es convertí, gràcies a la iniciativa dels senyors, en una norma general a partir de 1283, també en aquells llocs on els homes i les dones no acostumaven a redimir-se.

LA DIVERSITAT

El fet que al final del segle XIII la distinció entre contrades on els homes acostumaven a redimir-se i contrades on els homes no acostumaven a fer-ho s'expressés com una evidència acceptada, posa de manifest que la condició dels homes de mas podia variar d'una senyoria i d'un lloc a un altre. Aquest contrast pogué ser el resultat de la consolidació de diferents costums locals que, per la seva banda, podien constituir-se de manera progressiva, però també podien ser el resultat d'un pacte particular. En tot cas, aquests costums van perpetuar una diversitat pràctica com un tret característic de la «servitud», malgrat l'esforç per precisar formalment els drets del senyor i d'aplicar-los de manera sistemàtica. Aquesta diversitat, d'altra banda, es corresponia amb la manca d'uns principis legals que fixessin amb precisió el que era la «servitud» i a qui afectava. Si en la teoria jurídica no va haver-hi precisió no podem esperar trobar uniformitat a la pràctica quotidiana. La diversitat pràctica de la «servitud» podia manifestar-se fins i tot en el marc d'un mateix domini, donant lloc a contrastos de mas a mas quant al «règim servil». Hi ha casos en què aquesta diversitat era consentida pel propi senyor, un fet que s'explica pel desig d'aquest d'afavorir (pels motius que sigui) el titular del mas i alleugerir el domini exercit sobre un mas determinat. La supressió de qualsevol vincle «servil» amb el mas i amb el senyor podia donar-se, però resultava quelcom excepcional.⁸³ En la majoria dels casos el que s'observa és una regulació gradual i parcial de la submissió dels titulars d'un mas concret, resultat, en més d'una ocasió, d'una disputa judicial. Un exemple: l'any 1236 el comanador hospitaler de Pedrinyà es querellà contra Ponç de Collferrer perquè havia entrat sense el consentiment del senyor al mas de Collferrer, de la parròquia de Sant Vicenç de Falgons, el qual pertanyia a l'Hospital, i perquè havia contret matrimoni amb Guillema, una dona pròpia de l'orde. Per una raó i per l'altra el comanador requeria a Ponç que es fes home

83. ACB, Pergs. Pia Almoina, 4, 101, 17 (1284): Bertran de Vilagranada, després d'un plet i a canvi de 180 sous, «absolvo, diffinio et remito vobis Guilelmo Amati, filio quondam Bernardi Amati, de parrochia Sancti Andree de Lavaneres et vestris in perpetuo omnes intratas et exitas ac eciam redempciones hominum et feminarum qui venerunt et deinceps veniant undecumque causa ducendi maritum ad uxorem in manso vestro vocato Amat, qui est in parrochia predicta de Lavaneres, et qui exierunt vel de cetero exire voluerint de predicto manso et ad alia loca seu dominos transferre vel eciam ubicumque extra predictum mansum habitare et omnem eciam firmam atque firmas quam vel quas debem habere in sponsaliciis personarum que venerunt aut veniunt et venient ad dictum mansum et omnes eciam intestias, exorquias, albergam et albergas, questiam et questias quas in vobis in dicto manso seu bonis vestris et habitantibus in dicto manso possem vel consuaverim habere aliqua racione».

propi del mas, si no volia que el fessin fora.⁸⁴ Ponç va dir que no havia de respondre de res perquè el seu senyor era Pere de Cartellà, el qual li havia cedit el mas.⁸⁵ Els testimonis aportats pel comanador certificaren que els predecessors de Ponç havien tingut els hospitalers com a senyors i que aquells havien acomplert les seves obligacions respecte a aquests tal com s'esperava que ho acomplís qualsevol rústec respecte del seu senyor.⁸⁶ La sentència, finalment, atribuï el mas als hospitalers, però imposà límits a un seguit d'usos que aquests podien pretendre de Ponç i suprimí el dret de demanar la remença a tots aquells que volien marxar del mas de Collferrer.⁸⁷ L'any 1265 el mateix Ponç i els seus descendents reconegueren ser homes propis de l'Hospital i recalcaren que les seves obligacions respecte de l'exèrcit, el pagament d'entrada per raó dels establiments i la ferma d'espoli havien sigut fixats per un acord mutu i que havien estat eximits de la remença si algun d'ells volia marxar del mas.⁸⁸

Valoracions

Del que hem exposat en els apartats precedents podem retenir, d'entrada, que la submissió constituïa un vincle hereditari, personal i material, que sotmetia l'home soliu, propi i afocat tant al seu senyor com al mas que conreava. No es tractava de dues formes diferents de subjecció, sinó de dos aspectes d'una sola relació que s'establí sempre per raó del mas i de l'entrada a aquest. Era aquesta entrada la que constituïa uns vincles la naturalesa dels quals feia dels habitants (junt a la seva descendència i els germans que no havien marxat de la casa paterna) homes i dones del senyor i elements inseparables del mas

84. ACA. C, Pergs. Jaume I, 681: «conquerebatur Guillelmus Raymundo de Poncio de Colle Ferrario, qui ipso invito et sine suo consensu intravit mansum de Colle Ferrario, parrochie de Ffalconibus ad hospitale pertinentem et etiam duxit in uxorem quandam feminam ad hospitale pertinentem nomine Guillelman. Unde petebat quod in manu sua deveniret tanquam homo proprius vel quod mansum predictum ei relinqueret».

85. ACA. C, Pergs. Jaume I, 681: «Quod non tenebatur ei in aliquo respondere. Dicens quod Petrus de Cartiliano erat suus dominus et mansum predictum tenebat pro ipso».

86. ACA. C, Pergs. Jaume I, 681: «Et tenebant hospitalarios de Pedriniano pro veris dominis faciendo eis quicquid rusticus vero domino facere debet. Et hoc quidam viderunt per triginta et quinque annos [...] Et etiam Bernardus Ferrarius, rusticus mansi, deferebat in peccore signum hospitalis et erant tres cruces posite in possessionibus dicti mansi».

87. ACA. C, Pergs. Jaume I, 681: «Verumtamen si aliqui de predicto manso exierint, non teneantur dare hospitalario aliquam redempcionem».

88. ACA. C, Pergs. Jaume I, 1815: «veruntamen si aliqui de predicto manso exierint, non teneantur dare hospitalario aliquam redempcionem. Verumtamen si hospitale faceret exercitum contra sarracenos in regno isto et habent auxilium comuniter ab hominibus suis, quod vos et successores vestri possitis petere et habere ab hominibus predicti mansi quinque solidos terni de quacumque moneta curreret. Et si forte contingeret quod in dicto manso intraret aliquis homo vel mulier racione alicuius stabilimenti, quod hospitale habeat pro laudimio et intrata sive acapte dicte persone quinque solidos tantum et non ultra. Et teneatur hospitalarius qui pro tempore fuerit firmare instrumenta nupcialia persone que ibi intraverit cum quinque solidos tantum».

(*pertinentes ad mansum*). El domini sobre el mas i els seus habitants corresponia a un sol titular i es manifestà (entre altres) com un àmbit jurisdiccional per al qual els mals usos tenien la funció de servir de fites simbòliques que marcaven i concretaven l'àmbit reservat a la justícia senyorial enfront de qualsevol interferència i qüestionament extern. En relació amb aquest àmbit, la remença pot considerar-se com una taxa que gravava no tant la marxa del mas com la transferència personal de l'habitant del mas d'un domini a l'altre. Com a tal taxa s'assimilava, almenys en bona part de les cartes de redempció, a un conjunt de drets de firma i mutació que gravaven la sortida del mas (com també l'entrada).⁸⁹ Amb el pagament d'aquesta taxa l'individu que sortia del mas no s'acollia a la llibertat sinó que se sotmetia a un altre senyor. Aquesta transferència pressuposava, d'altra banda, una mobilitat per part dels homes de mas que, en bona part, s'explica per la mateixa estructura familiar del mas. Ara bé, aquesta mobilitat afectava de manera diferencial als individus que habitaven el mas. Hi havia dominis en què aquesta era, de fet, un mecanisme per regular la transferència dels secundogènits a un altre domini. En aquest marc, la remença va ser el resultat de la necessitat de fer compatible una multiplicitat d'àmbits de justícia amb la circulació de filles i fills que requeria el model familiar propi del mas.

La diversitat de situacions que hem pogut posar de manifest demostra que la submissió pagesa va ser un procés que respongué a iniciatives portades a terme de manera generalitzada, però que es va concretar a partir de criteris pragmàtics. Ni els mals usos ni la remença representaven uns principis legals a partir dels quals es pogués imposar la «servitud» a les dones i els homes d'un senyor: més aviat cal considerar-los com un seguit de procediments que es van fer servir per a crear i regular uns vincles que s'establiren *ratione mansi* i que eren considerats perpetus i no dissolubles sense el consentiment escrit per part del senyor. Tan sols una vegada consolidats, reforçats i formalitzats aquests vincles en bona part de les senyories de la Catalunya Vella, es va posar en marxa l'intent de formular la submissió pràctica de la pagesia com a doctrina jurídica. Aquest procés, que es reflectiria tant en els tractats dels juristes (Pere Albert) com en les codificacions (tardanes) dels costums locals, cal comprendre'l, sobretot, com un esforç per precisar i racionalitzar jurídicament l'abast del domini que exercirien els senyors sobre els seus homes.⁹⁰ Per portar a terme aquest esforç es va recórrer tant a un dret civil i canònic renovat, fruit de la recepció del dret romà des del final del segle XII, com a unes doctrines

89. ACA. OR, Pergs. Sta. Maria d'Amer, 125 (1281): l'abat Berenguer del monestir d'Amer es reserva sobre un mas i un molí «omnibus terciis et laudisimii et redemptionibus hominum et feminarum et aliis foriscapiis ibi provenientes et exientibus ullo modo».

90. Per als costums vegeu J. M. PONS i GURI, *Les col·leccions de costums de Girona*, Barcelona, Fundació Noguera, 1988; A. COBOS FAJARDO (ed.), *Costums de Girona de Tomàs Mieres*, Girona, CCG, 2001. Per a la incidència del dret romà en la definició de la «servitud» catalana vegeu P. FREEDMAN, «Catalan Lawyers and the Origin of Serfdom», *Medieval Studies* 48, 1986, 288-314.

polítiques aristotèliques.⁹¹ Paral·lelament a aquesta racionalització de la «servitud» se'n va elaborar una legitimació històrica (mitològica), per la qual es va sancionar la submissió com a càstig imposat a una part de la pagesia catalana per la seva covardia a l'hora de fer front als invasors musulmans.⁹²

La pràctica de la submissió pagesa i l'intent de la seva racionalització jurídica i legitimació històrica no van ser processos que es desenvoluparen en el buit. De fet, la recepció del dret comú, que tant servia per legitimar la llibertat d'una persona com per restringir-la, no podia ser i no va ser un procés neutre. Atesa aquesta circumstància, cal creure que la submissió sols es va consolidar d'acord amb uns interessos molt concrets i en el context d'unes tensions seculares entre les quals cal destacar com a decisives les que enfrontaren la noblesa a la monarquia.⁹³ No pot ser una casualitat que la història de la «servitud» s'hagi presentat a Catalunya sempre entreteixida a la història política, des dels seus inicis al segle XII fins a les guerres del segle XV. En aquest sentit, i considerant les esmentades tensions polítiques com un factor clau per al desenvolupament de la submissió pagesa, pot pensar-se que no és enterament correcte afirmar que els senyors «buscaren» imposar una «servitud», que la «servitud» va derivar de forma quasi «natural» de la senyoria explotativa del segle XI. Més aviat podria postular-se que la submissió se'ls va imposar a partir de la segona meitat del segle XII com una necessitat per raó d'una pressió política exercida per un poder sobirà que, per la pròpia dinàmica que li era inherent, va aspirar a tutelar l'exercici de la senyoria amb la finalitat de garantir la pau i d'imposar el seu *dret de general jurisdicció*. Això va constituir la submissió com a variable d'unes tensions estamentals i portà a buscar els límits de les respectives prerrogatives mitjançant un contenciós secular, contenciós que es reflecteix a l'obra dels juristes i que va estar sempre determinat per la correlació de força de la conjuntura política momentània. Això últim explica el caràcter espontani, asistemàtic i intermitent que va presidir el procés de definició del que s'ha denominat «servitud baixmedieval».

91. Per a la difusió del dret comú a la Catalunya medieval vegeu E. DE HINOJOSA, «La admisión del derecho romano en Cataluña», DE HINOJOSA, *Obras...*, 2, 387-404; J. M. FONT I RIUS, «La recepción del Derecho Romano en la Península Ibérica durante la Edad Media», *Université de Montpellier, Recueil de mémoires et travaux*, Montpellier, 1967, 85-104; A. IGLESIA, «La difusión del derecho común en Cataluña», *El dret comú. Actes del I Simposi internacional de Barcelona*, Barcelona, 1991, 95-279; A. IGLESIA, «La recepción del derecho común en Cataluña», *El dret comú i Catalunya. Actes del II Simposi internacional de Barcelona*, Barcelona, 1992, 213-330; vegeu, a més, els treballs d'A. GOURON, «Les étapes de la pénétration du droit romain au XIIe siècle dans l'ancienne Septimanie», *Annales du Midi* 69, 1957, 103-120; i «Un assaut en deux vagues. La diffusion du droit romain dans l'Europe du XIe siècle», en les citades actes del *I Simposi internacional de Barcelona*, 47-63. Per al dret canònic vegeu S. BUENO SALINAS, *El derecho canónico catalán en la Baja Edad Media. La diócesis de Gerona en los siglos XIII y XIV*, Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 2000. Per a la recepció de les doctrines aristotèliques vegeu C. FLÜELER, *Rezeption und Interpretation der Aristotelischen Politika im späten Mittelalter*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins, 1992.

92. P. FREEDMAN, «Cowardice, Heroism and the Legendary Origins of Catalonia», *Past and Present* 121, 1988, 3-28; i del mateix, *Images of Medieval Peasant*, Stanford, Stanford University Press, 1999, 114-118.

93. VICENS VIVES, *Historia...*, 25.

Annex documental

1284. Febrer, 9

Plet entre Ramon de Cabrera, senyor del castell de la Roca del Vallès, i els seus homes del mas de la parròquia de Sant Sadurní de la Roca

ACA. C, Pergs. Pere II, 401.

Hoc est translatum sumptum fideliter a quodam instrumento cuius tenor dinoscitur esse talis. Cum esset contencio seu questio coram magistro Raymundo de Bisulduno, archidiacono Rippacurcie et iudice ordinario domini regis, inter nobilem Raymundum de Capraria, dominum castri de Rocha, ex una parte, et homines de parrochia Sancti Saturnini de Rocha, videlicet, Guillelmum de Letone, Raymundum Fferrarii, de Rippa, Guillelmum de Rippa, Petrum de Letone, presentes, tam nomine suo quam nomine procuratorio Raymundi Iugador, Bernardi de Riaria, Petri Companni, Fferrarii de Ruvira, Berengarie de Podio, Arnaldi de Albareda, Guillelmi des Soler, Arnaldi de Letone et Bernardi de Bompas, hominum predicte parrochie, ex altera. Super hoc, videlicet, quod asserebat dictus nobilis quod predicti homines debebant facere guaytam in dicto castro suo de Rocha. Item asserebat quod predicti homines debebant se redimere a predicto nobili Raymundo de Capraria, domino dicti castri de Rocha, cum ibant ad alios mansos vel ad alia loca se transferebant causa ibi perpetuo habitandi. Item asserebat quod debebat habere laudoismum de vendicionibus vel alienacionibus honorum que per dictos homines fierent infra terminum dicti castri. Item asserebat quod predicti homines debebant exire ad sonum dicti castri de Rocha quocumque ibi esset sonus de viasfors. Item asserebat se debere habere firmas iuris in predictis hominibus sive ad invicem haberent vel moverent inter se petitiones aliquas vel demandas tam super realibus accionibus quam personalibus sive etiam contra eos moverentur per qualescumque personas tam super realibus accionibus quam super personalibus sive pro debitis vel quibuscumque modis. Item asserebat predictos homines deberent recognoscere dominum castri de Rocha qualicumque legato in ultimis eorum voluntatibus. Item asserebat predictos homines esse homines eius et ipsos debere dictum Raymundum de Capraria dominum castri de Rocha et eius successores qui sibi succederent in dicto castro de Rocha in dominum vel dominos recognoscere. Ad que predicti homines rponderunt⁹⁴ et negaverunt se teneri ad predicta. Confessi tamen fuerunt aliqua de predictis. Dixerunt tamen in modum petitionis quod ipsi vel eorum antecessorum nunquam dederunt⁹⁵ intratas neque questias de denariis, morabetinis vel de quacumque alia moneta vel pecunia nec etiam de blado neque fecerunt operam castri, immo fuerunt franchi ab omnibus intratis, questiis et operis supra proxime dictis. Quare petebant ad predicta se non compelli,

94. *Per* responderunt.95. dederunt *repetit i ratllat*.

immo absolvi se et eorum successores. Que negavit dictus nobilis Raymundus de Capraria. Et cum predictae petitiones in modum articulorum⁹⁶ essent propositae de plano et de plano responsum eo modo quo dictum est tandem convenerunt partes predictae quod negotium sive causa praesens expeditetur de plano et sine libello et alia iuris sollempnitate cui libello et alii sollempnitati iudicariae expresse renunciaverunt. Postquam hostensis ab utraque parte aliquis instrumentis et in iudicio productis, propositis rationibus ab utraque parte, petierunt sententiam per nos magistrum Raymundum predictum de plano praeter missa alia sollempnitate iudicaria promulgari. Unde nos magister Raymundus de Bisulduno, iudex predictus, visis et intellectis de plano petitionibus hinc inde proponitis et responsionibus utriusque partis et confessionibus utrimque factis et insuper allegacionibus ab utraque parte oblatis et proponitis coram nobis, sentenciando pronunciamus super capitulo guayte predicti castri de Rocha quod predicti homines castri de Rocha et eorum successores teneantur facere guaytam in dicto castro de Rocha, scilicet, tempore guerre quilibet predictorum et eorum successores perpetuo, scilicet, unus homo de quolibet manso semel in quolibet mense et non aliter. Item super capitulo redempcionis dicimus sentenciando quod homines qui de predictis mansis ibunt ad alios mansos vel ad alia loca que non sint dicti Raymundi de Capraria, causa ibi domicilium transferendi seu perpetuo habitandi, donec et solvant dicto Raymundo de Capraria et eius successoribus, dominis dicti castri de Rocha, scilicet, quilibet homo viginti solidos, pro sua redempcione et non ultra, mulieres vero que dotabuntur in aliis locis vel ad alia loca aliarum dominacionum se transferent nichil teneantur dare pro earum redempcione. Item super capitulo laudoismi dicimus sentenciando quod predicti homines de vendicionibus vel alienacionibus quas facient de honoribus quos possident in predicto terminio teneantur semper dare laudoismum dicto Raymundo de Capraria et eius successoribus dominis dicti castri de Rocha. Item super capitulo soni dicimus sentenciando quod predicti homines et eorum successores semper teneantur exire ad sonum dicti castri de Rocha quandocumque ibi fuerit sonus de viasfors. Set non teneantur exire terminos dicti castri nisi prossequendo predam vel roberiam factam infra terminum dicti castri. Item super capitulo firmarum iuris dicimus sentenciando quod predicti homines et eorum successores in perpetuum teneantur firmare ius de omnibus petitionibus, causis et litigiis que ex quibuscumque causis moveantur ad invicem inter eos vel etiam ab extraneis contra predictos vel aliquem predictorum sive dicte petitiones sint reales sive etiam personales, pro debitis vel rebus mobilibus vel immobilibus vel etiam pro aliis quibuscumque causis. Hoc tamen intellecto quod predicti homines non teneantur dare pro tercio iusticie de condempnacione vel compositione pecuniaria nisi tamen decimam partem. Item quod pro dictis causis tractandis non teneantur exire extra terminos dicti castri. Item quod non teneantur dare domino dicti castri vel baiulo aliquid racione expensarum factarum a predictis domino vel baiulo pro dictis firmis recipiendis vel causis audiendis. De petitionibus vero rerum

96. articulorum *escrit sobre raspat*.

immobilium nichil teneantur prestare pro tercio iusticie ipsi homines vel eorum successores. Item super capitulo recognicionis faciende domino castri de Rocha in ultimis voluntatibus dictorum hominum sentenciando pronunciamus quod predicti homines et eorum quilibet in suis ultimis voluntatibus teneantur recognoscere dominum castri de Rocha qualicumque legato voluerint et non aliter. Ita quod hoc sit in eorum voluntate super quantitate predicti legati. Item super capitulo⁹⁷ in quo petitur per dictum nobilem quod predicti homines debeant recognoscere in dominum dictum Raymundum, dominum castri de Rocha, sentenciando pronunciamus quod dicti homines et eorum quilibet debent esse et recognoscere ipsi et eorum posteritati in dominum dictum Raymundum de Capraria, domini dicti castri de Rocha, et eius successores, dominos castri de Rocha, in perpetuum. In quibus omnibus dictos homines et singulos eorum ac procuratores eorum predictos sentencialiter condempnamus. Super eo vero quod petitur per predictos homines quod ipsi vel eorum successores non tenentur prestare intratas si forte contingat homines vel mulieres aliunde venire ad dictos mansos neque questias neque operas castri, sentenciando pronunciamus quod si contingat homines vel mulieres aliunde venire ad dictos mansos causa ibi perpetuo habitandi, non teneantur prestare aliquid racione intrate. Item non teneantur dicti homines prestare questias domino castri de Rocha de denariis, morabetinis vel de quacumque alia moneta vel pecunia nec etiam de blado. Nec teneantur facere operas in dicto castro in perpetuum [ipsi] neque eorum successores. In quibus tribus capitulis, scilicet, de intratis, questiis, ut dictum est, et operis non exhigendis, dictum nobilem Raymundum de Capraria condempnamus. Hec quidem omnia dicimus sentenciando et de plano pronunciamus ex potestate etiam a partibus nobis data. Quam sentenciam partes predictae laudaverunt et confirmaverunt et promiserunt nunquam contravenire aliqua racione. Lata fuit hec sententia in civitate Barchinone die mercurii, scilicet, quinto idus february, anno Domini millesimo ducentesimo octuagesimo tercio, presentibus Guillelmo de Spiellis, Arnaldo de Sancto Licerio, Petro de Monte Tornesio, Guilaberto de Bosquerons, Berengario de Casalibus et Berengario de Serriano, rectore ecclesie de Rocha, et pluribus aliis. Ego magister Raymundus de Besulduno, archidiaconus Ripacurcie, iudex predictus, qui hanc sentenciam tuli, subscribo. Ego Iacobus de Suau, publicus tabellio et iuratus predicti archidiaconi regia auctoritate, qui predictis interfui, hanc sententiam scripsi cum cancellato in nona linea ubi dicebatur *dederunt* et hoc meum sig+num feci. Sig+num Iohannis de Beseriis, Barchinone notarii, testis. Sig+num Margariti Sunyerii, notarii publici Barchinone, testis. Sig+num Berengarii de Valle Sicca, notarii publici Barchinone, qui hoc translatum sumptum fideliter a suo originali et cum eodem de verbo ad verbum legitime comprobatum scribi fecit, cum litteris cancellatis sive lineatis in linea octava ubi dicitur *dederunt* sicut erat in eodem originali et cum literis rasis et emendatis in linea decima ubi scribitur *articulorum* et in linea XXI^a ubi legitur *capitulo*, et clausit pridie idus novembris, anno Domini M^o CCC^o quartodecimo.

97. capitulo escrit sobre raspas.